

UMEÅ UNIVERSITY MEDICAL DISSERTATIONS
New series No 1081 ISSN 0346-6612 ISBN 978-91-7264-248-5

From the department of Nursing, Umeå University, Umeå, Sweden

Äldre människors berättelser om att bli och vara gammal tolkade utifrån genus- och etnicitetsperspektiv

Lena Aléx

Umeå 2007

Copyright © 2007 by Lena Aléx
ISBN 978-91-7264-248-5
Bild på framsidan: Regina Santamäki - Fischer
Printed in Sweden by Print & Media 2007
Umeå University

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

DEFINITIONER	
SAMMANFATTNING	
ABSTRACT	
ORIGINALARTIKLAR	
INLEDNING	1
BAKGRUND	1
Att vara född i början av 1900-talet	2
Olika perspektiv på att bli och vara gammal	4
Patogent perspektiv	5
Salutogent perspektiv	5
Resiliens	5
Genusperspektiv	6
Teoretiska utgångspunkter	7
Etnicitetperspektiv	9
Intersektionalitet	10
Människan som social konstruktion	10
Motiv till studierna	12
SYFTE	13
METOD	14
Urval och deltagare	14
Delstudie I	14
Delstudier II och III	14
Delstudie IV	15
Delstudie V	15
Datainsamling och procedur	15
Frågeformulär	15
Intervjuer	16
Delstudie II och III	16
Delstudie IV	16
Delstudie V	16
Berättelser	17
Analys	17
Statistisk analys	17
Kvalitativ innehållsanalys	18
Grounded Theory	18
Diskursanalys med inspiration av subjektspositionering	19
Etiska överväganden	20

RESULTAT	21
Delstudie I	21
Delstudie II	21
Delstudie III	23
Delstudie IV	25
Delstudie V	25
DISKUSSION	26
Metodologiska överväganden	26
Urval	28
Ömsesidighet i intervjuerna	28
Reflexivitet	29
Trovärdighet	30
Resultat diskussion	32
Resiliens och olika sätt att förhålla sig som kvinna och man	32
Det ”goda” åldrandet	33
Det ”svåra” åldrandet	35
Arbete	35
Sexualitet	36
Åldersdiskriminering	37
Intersektionalitet	38
Slutsatser	39
Betydelse för vården	40
TACK	43
REFERENSER	45
ORIGINALARTIKLAR I – IV	
AVHANDLINGAR FRÅN INSTITUTIONEN FÖR OMVÅRDNAD, MEDICINSKA FAKULTETEN	
AVHANDLINGAR FRÅN UMEÅ 85+ STUDIEN, 2004-2006	

DEFINITIONER

Diskurs: Tolkning av diskursbegreppet i denna avhandling är influerad av Foucault (1993), som menar att en diskurs är en regelstyrd framställning av utsagor, uttryck, begrepp, och teorier, som sammantagna utgör en kedja av uttalade förställningar om någonting (Rosenberg, 2005). Diskurser är organiserade kring det som i samhället allmänt anses som normalt och den dominerande diskursen kan synliggöras till exempel genom att se vad som i samhället anses som falskt eller onormalt (Foucault, 1993; Rosenberg, 2005). Diskurs det vill säga, det sätt man kan skriva, tänka och berätta om ett givet socialt objekt eller händelse är beroende av historiskt, socialt och kulturellt perspektiv. Vissa diskurser är avskilda och otydliga medan andra är öppna och lätta att se (McHoul & Grace, 2002). Om jag är renskötare agerar och pratar jag på ett speciellt sätt (renskötardiskurs) och om jag deltar i akademiska seminarier tänker, förhåller jag mig och pratar på ett annat sätt (akademisk diskurs).

Genus: Genus är historiska, kulturella och sociala perspektiv på konstruktioner av kön – konstruktioner av kvinnligheter och manligheter. Att konstruera sig till kvinna/man (doing gender) är en ständigt pågående aktivitet, som pågår i alla dagliga sociala möten och aktiviteter, och kan relateras till ålder, ekonomi, social och etnisk bakgrund. Hur vi konstruerar oss som genus visar sig i hur vi pratar, hur vi agerar, och hur vi berättar om vårt liv (Butler, 1990; Rosenberg, 2005; West & Zimmerman, 1987). Kvinnligheter och manligheter skapas alltså i ett historiskt, kulturellt och socialt sammanhang.

Kvinnligheter: Olika sätt att konstruera sig och konstrueras som kvinna relaterat till historiska, kulturella och sociala sammanhang.

Manligheter: Olika sätt att konstruera sig och konstrueras som man relaterat till historiska, kulturella och sociala sammanhang.

Intersektionalitet: Ordet intersektion betecknar skärningar, korsningar mellan vägar eller kroppar, skärningar som i sin tur kan bilda punkter, linjer eller ytor (Fornäs, 2005). I ett intersektionellt perspektiv betonas samverkan mellan olika maktasymmetrier som; genus, etnicitet, ålder, utbildning, sexualitet. Ett intersektionellt perspektiv ger utrymme för flerdimensionellt och relationellt tänkande och olika identitetsordningar kan synliggöras (Fornäs, 2005). de los Reyes *et al.* (2005) menar att ”göra genus” inte är möjligt utan att samtidigt ”göra” andra meningsbärande kategorier som; etnicitet, ålder, klass, utbildning, och sexualitet.

Förkortningar

RS=Resilience Scale—en skala som mäter “inre kraft”

SOC=Sense of Coherence Scale—en skala som mäter känsla av sammanhang

PIL=Purpose in Life Scale—en skala som mäter livsmening

STS=Self-Transcendence Scale—en skala som mäter självtranscendens

SF-36=Short Form Health Survey—en förkortad skala som mäter upplevd fysisk och psykisk hälsa

85+ Studien

Umeå 85+ studien är ett samarbetsprojekt mellan institutionen för omvårdnad och institutionen för samhällsmedicin och rehabilitering, geriatrik, arbetsterapi och sjukgymnastik (von Heideken Wågert *et al.*, 2005). Projektet syftar till att belysa det goda åldrandet och hotet mot det goda åldrandet. År 2000 inbjöds hälften av alla 85-åringar, alla 90-åringar och alla 95 år och äldre i Umeå kommun att delta i projektet. Av dem som deltog från Umeå hade 125 personer (av 253) förmåga att svara på skattningsskalor och delta i narrativa intervjuer. Dessa 125 personer är alltså ett selekterat urval av de allra äldsta. År 2002 utvidgades Umeå 85+ studien till att omfatta även fem inlandskommuner i Västerbottens län med samma kriterier för deltagande. Under 2005 har en uppföljning av 85+studien genomförts.

SAMMANFATTNING

Att vara mycket gammal har beskrivits dels som förluster av fysisk och psykisk kapacitet och dels som möjligheter att uppnå visdom och transcens. Det finns olika perspektiv på att vara mycket gammal och detta avhandlingsarbete handlar om att vara mycket gammal sett utifrån genus- och etnicitetsperspektiv.

Avhandlingen utgår från Umeå-85+ studien som påbörjades år 2000. Varannan person som var 85 år, alla som var 90 år och alla som var 95 år och äldre inbjöds att delta i studien. År 2000 utvidgades studien till att omfatta även fem inlandskommuner i Västerbottens län. Avhandlingen består av fem delarbeten, ett delarbete med kvantitativa analyser och fyra delarbeten med kvalitativa analyser, som på olika sätt bidrar till ökad förståelse av att vara mycket gammal.

I delarbete I deltog 125 personer som hade förmåga att svara på frågeformulär, vilka innehöll frågor som handlade om olika salutogena perspektiv (resiliens, känsla av sammanhang, livsmening och självtranscens) och upplevelse av hälsa. I delarbetena II och III deltog de personer som skattat sig högst och lägst (kvintilerna) på en av skalorna som mäter ”inre styrka” – resiliensskalan. I delarbete II ingick berättelser från 31 kvinnor och i delarbete III ingick berättelser från 13 män. Dessa berättelser analyserades med kvalitativ innehållsanalys och med genusperspektiv. I delarbete IV deltog nio gamla samiska kvinnor och intervjuer och analys var inspirerad av Grounded Theory. I delarbete V analyserades fyra olika intervjutillfällen med fokus på maktperspektiv relaterat olika diskurser.

Det fanns statistisk signifikant korrelation mellan de olika skalorna med salutogena perspektiv (resiliens, känsla av sammanhang, livsmening och självtranscens), vilket tolkas som att skalorna innehåller en gemensam dimension, tolkat som ”inre styrka”. De allra äldsta skattade sig lika högt eller högre på de olika skalorna jämfört med studier där yngre människor deltagit. Det fanns inte något samband mellan fysisk och psykisk hälsa. Det fanns signifikant korrelation mellan inre styrka och upplevd psykisk hälsa för kvinnorna.

Resultaten från delarbete II och III påvisade att det fanns olika sätt att förhålla sig som kvinna och man – olika kvinnligheter och olika manligheter. De kvinnligheter som framkom var: ”att leva i ett sammanhang”, ”att vara aktör”, ”att leva i skuggan av andra”, och ”att känna sig utanför”. De manligheter som framkom var: ”att vara i det manliga centrumet”, ”att sträva efter att behålla den manliga fasaden”, och ”att relatera till andra och annat”. Kvinnigheterna ”att vara aktör” och manligheten ”att vara i det manliga centrumet” framkom främst från personer med skattad hög resiliens. ”Att leva i skuggan av andra”, och ”att känna sig utanför” framkom främst från kvinnor med skattad låg resiliens.

Att leva som gammal samisk kvinna var att kunna balansera mellan olika diskurser som; att vara renägare och att inte vara renägare, att vara same och att vara svensk, att drömma om förr och att titta framåt, att betona jämställdhet mellan kvinnor och män och att leva i skuggan av manliga renskötare och att vara tvungen att ändra sig och samtidigt sträva efter att få vara specifik samisk.

Resultaten från studie V visade på maktförskjutning i olika intervjutillfällen utifrån diskurserna: ”ålder, genus och utbildning” (Intervju 1); ”etnicitet och utbildning” (Intervju 2), ”klass, ålder och kropp” (Intervju 3) och ålder, genus och ideologi” (intervju 4).

Delstudierna i denna avhandling handlar om komplexiteten i att vara mycket gammal. Som gamla var kvinnorna och männen i denna studie i huvudsak nöjda. Ur berättelser från kvinnorna framkom olika kvinnligheter och ur berättelser från männen framkom olika manligheter. Kvinnligheten ”att vara aktör” var en kvinnlighet som främst berättades av kvinnor med skattad hög resiliens och den kvinnligheten motsvarar inte en traditionell syn på kvinnan som passiv och underordnad. Kvinnligheten ”att leva i ett sammanhang” framkom från berättelser av kvinnor med både hög och låg resiliens. ”Att leva i skuggan av andra” och ”att känna sig utanför” var att uppleva sig utesluten och ensam. Berättelserna från män tolkades som att det för männen var viktigt att kunna relatera till sig själva och till andra män. Manligheten ”att leva i relation till andra och annat” visade på en alternativ manlighet där kontakt med andra och vardagslivet betonades. Berättelser från gamla samiska kvinnor visade att de hade förmåga att positionera sig mellan olika diskurser. Exempel på det är dels beskrivningarna av att leva bikulturellt och dels att leva som jämställd kvinna i en kultur som domineras av manliga renskötare. Genom att reflektera över maktförhållanden i olika intervjusituationer synliggjordes maktförskjutningar främst genom att den intervjuade tog tillbaka makten. Reflektionerna över maktförskjutningar i intervjusituationer i förhållande till olika diskurser som: ålder, genus, utbildning, etnicitet och ideologi, kan vara betydelsefulla för att öka medvetenheten om dessa diskursers betydelse för de berättelser som ges vid en intervjusituation.

Nyckelord: De allra äldsta, genus, etnicitet, diskurs, berättelser, innehållsanalys, Grounded Theory,

ABSTRACT

The overall aim of the five studies that make up this thesis is to elucidate constructions of being old from the perspectives of gender and ethnicity. One of the studies uses quantitative data and four use qualitative data.

The sample in study I consisted of 125 participants from the Umeå 85+ study, aged 85 to 103 years old, who were able to use Likert scales in responding to questions. Studies II and III involved content analysis of interviews with old persons scoring on the extremes of the resilience scale. In study IV, interviews with nine Sami women were analysed using grounded theory. In study V, four interview situations were subjected to discourse analysis.

Study I showed statistically significant correlations between the scales measuring resilience, sense of coherence, purpose in life and self-transcendence. These scales were supposed to measuring a common dimension, which is here interpreted as “inner strength”. There was a significant correlation between women’s “inner strength” and perceived mental health.

The femininities found were associated with “being connected”, “being an actor”, “living in the shadow of others” and “being alienated”. The masculinities found were associated with “being in the male centre”, “striving to maintain the male facade” and “being related”. The femininity associated with “being an actor” and the masculinity associated with “being in the male centre” were pronounced in those participants assessed as having high resilience.

Old Sami woman were found to be balancing within various discourses, including being a reindeer owner versus not owning reindeer, being Sami versus being Swedish, speaking in Sami versus speaking in Swedish, dreaming about the past versus looking to the future, being equal to men versus living in the shadow of the male herders, and changing for survival versus striving to retain uniqueness as a Sami.

Study V revealed that shifts in power between the interviewer and the interviewed can be related to the discourses of age, gender, education, body, ethnicity and ideology.

This thesis presents a complex picture of what it means to be among the oldest old. The ageing, gendered and ethicised selves cannot be seen as socially and culturally fixed. For the women, the femininity expressed in “being connected” involved being satisfied, content and having positive relationships. “Being an actor” involved a stress on the person’s own strength and own choices. The femininities experienced as “living in the shadow of others” and “being alienated” generated narratives about dissociation and loneliness. For the men, it

seemed important to relate to themselves and to other men. However, the masculinity expressed in “being related” involved an alternative form of masculinity, focusing on the importance of daily work, new relationships, and reflecting on the meaning of life. The Sami women showed strength in being able to position themselves between various discourses, but their narratives also showed tender sadness when they spoke of their longing for the past and for their mother tongue. The reflection on how narratives are constructed by both the interviewed and the interviewer in relation to their access to various discourses of age, gender, education, ethnicity and ideology in different interview situations can be important for increasing awareness of the role of these discourses. Various ways of constructing femininities and masculinities must be studied if we are to avoid ageism developing in society. Analyzing and reflecting on the importance of age, gender and ethnicity from a constructivist perspective may reduce stereotypical descriptions of the oldest old.

Key Words: Oldest old, gender, ethnicity, discourse, narratives, content analysis, Grounded Theory.

ORIGINALARTIKLAR

Avhandlingen bygger på följande artiklar. I texten hänvisas till respektive artikel med romerska siffror (I-V).

- I Nygren, B., Aléx, L., Jonsén, E., Gustafson, Y., Norberg, A., & Lundman, B. (2005). Resilience, sense of coherence, purpose in life and self-transcendence in relation to perceived physical and mental health among the oldest old. *Aging & Mental Health*, 9, 354-362.
- II Aléx, L., Hammarström, A., Gustafson, Y., Norberg, A., & Lundman, B. (2006). Constructions of various femininities among the oldest old women. *Health Care for Women International*, 27, 853-872.
- III Aléx, L., Hammarström, A., Norberg, A., & Lundman, B. Constructions of masculinities among men aged 85 and older. *Journal of Clinical Nursing*. Accepted.
- IV Aléx, L., Hammarström, A., Norberg, A., & Lundman, B. (2006). Balancing within various discourses – The art of being old and living as a Sami woman. *Health Care for Women International*, 27, 873-892.
- V Aléx, L. & Hammarström, A. Shift in power during an interview situation: Methodological reflections inspired by Foucault and Bourdieu. Submitted.

Tillstånd för tryckning av artiklar har medgivits av respektive tidskrift (*Aging & Mental Health*, *Health Care for Women International*, *Journal of Clinical Nursing* and *Blackwell Publishing*)

INLEDNING

Att tolka det berättade verkar alltid ha intresserat människor. Olika berättelser som vi kommit i kontakt med genom livet, och de berättelser vi för vidare, påverkar vårt sätt att vara som människor. Med berättelser menar jag inte endast den ”traditionella” synen på att en berättelse har en början, ett mitt och ett slut, utan att också en kommentar eller en specifik händelse kan vara en berättelse om oss själva. Vilka berättelser berättas om och om igen och vilka berättelser kommer vi ihåg? I min barndom fanns återkommande positiva berättelser, som handlade om att ett par av mina systrar var otroligt starka. De slogs mot pojkarna i sin klass, och även mot pojkar som var äldre, och de vann alltid. Själv var jag inte så stark. Som tonåring lyssnade jag på ett samtal mellan äldre manliga släktingar och en av mina äldre systrar. Någon av de manliga släktingarna påpekade raljerande till min syster, ”Men blir du då aldrig gift?” Min syster, som då kanske var 23-24 år, svarade surt, ”Man blir inte gift, man gifter sig!” Detta svar, som i dag torde vara odiskutabelt riktigt, eller ”politiskt korrekt”, utlöste stor munterhet bland de vuxna männen. Jag tolkade männens språk och agerande som att min systers svarande och agerande skulle medföra att hon skulle få svårigheter att bli gift. Redan som barn och ung registrerade jag tvetydigheter i hur en flicka och ung kvinna skulle förhålla sig – konstruera sig – till samhälleliga förväntningar på kvinnlighet.

Vår västerländska kultur är präglad av gamla berättelser från bibeln och hjälteberättelser från grekisk mytologi. En ofta läst skönlitterär bok i det västerländska samhället är boken om Robinson Kruse (Ambjörnsson 2001), och frågan är varför den berättelsen läses och berättas av så många? Vilka stora berättelser dominerar våra liv och varför? Själv har jag hela mitt vuxna liv läst (oftast slukat) berättelser, kanske för att dekonstruera, konstruera och rekonstruera mina egna berättelser. Andras berättelser, menar jag, har gjort mig mer känslig för komplexiteten i att vara människa, och förhoppningsvis även medfört att jag blivit mer medveten om hur jag är medskapare i mina egna och andras berättelser. När jag fick möjlighet att delta i Umeå-85+ projektet såg jag det som en möjlighet att komma nära och fördjupa mig i äldre människors oredigerade berättelser om olika aspekter av livet. Att själv få göra intervjuer med personer som var 85 år och äldre såg jag som en gåva. Mitt intresse var att analysera berättelser utifrån genus- och etnicitetsperspektiv.

BAKGRUND

I Sverige liksom i den övriga västerländska världen ökar andelen gamla. År 2005 var 17,5 % av befolkningen 65 år och äldre och de som var 85 år och äldre utgjorde 2,5 % av befolkningen. Enligt statistiska prognoser är andelen mycket gamla, 85 år och äldre, den grupp som kommer att öka mest fram till år 2030 (SCB, 2006). Att det i samhället idag finns så många mycket gamla personer relateras till den ökade välfärden. Synen på den ökande andelen mycket gamla

är ibland positivt och ibland negativt beskriven, och andelen mycket gamla ses då som problem och som en grupp människor som kommer att kräva stora ekonomiska och vårdande resurser. Det är viktigt att få ökad kunskap om sjukdom och fysisk svaghet relaterat till åldrande, men det är även viktigt att belysa åldrande som medför möjlighet till mognad, visdom och glädje över att leva ett långt liv. I projektet Umeå 85+, som denna avhandling är en del av, bedrivs forskning om de allra äldsta, de som är 85 år och över. Inom projektet finns ambitionen att fokusera på det goda åldrandet och även att kartlägga symtom, sjukdom och medicinering för att underlätta det goda åldrandet.

De som är födda i början av förra seklet bär på erfarenheter och upplevelser som är värdefulla att belysa, för att vården och omsorgen för de mycket gamla ska berikas och utvecklas. De allra äldsta beskrivs ofta som en homogen grupp och begreppen genus och etnicitet är inte problematiserade i förhållande till att vara gammal. Genom gamla människors berättelser finns möjlighet att vidga perspektiven på vad det kan innebära att vara 85 år och äldre i vårt svenska samhälle utifrån genus- och etnicitetsperspektiv.

Att vara född i början av 1900-talet

De allra äldsta i Sverige har upplevt många politiska, sociala och ekonomiska förändringar. Början av förra seklet, när deltagarna i studierna var födda, var en period som kännetecknades av utspridd fattigdom, men också av en tro på ekonomisk och social utveckling. Alla människors lika värde var ett synsätt som betonades i samhället. Trots detta påverkades kvinnor och män genom olika diskurser, och dessa diskurser karakteriserades av ekonomisk och social ojämlikhet mellan kvinnor och män. Vad man kallade ”allmän rösträtt” infördes t.ex. 1909, men kvinnorna måste efter aktiv kvinnokamp vänta till 1921 på att få rösträtt (Knutsson, 2004; SCB, 2002). Från början innebar alltså allmän rösträtt endast en rättighet för män, med en viss inkomst, att rösta. Industrialiseringen medförde att produktion flyttades från hemmet till arbetsplatser utanför hemmen, vilket ledde till separata sfärer för män och kvinnor (Göransson, 1999). Den dominerande synen på att vara kvinna under första delen av 1900-talet var att kvinnan var den som tog hand om hemmet (Hirdman, 1991, 1994, 2001), medan mannen skulle vara familjeförsörjare. Att ”vara man” i början av 1900-talet innebar även att, å ena sidan, utsätta sig för risker i arbetet (att ta i för mycket och visa sig fysiskt stark) och privat (att dricka mängder med alkohol) (Magnusson, 1986), och å andra sidan, att vara ansvarsfull och organisera sig i politiska och religiösa rörelser, eller i nykterhetsrörelser (Ambjörnsson, 1988). Under perioden 1930–1960 var det politiska målet att varje familj skulle kunna leva på *en* lön och “husmoderskontraktet” utvecklades. Husmoderskontraktet innebar att kvinnorna främst arbetade med det obetalda arbetet som var att sköta hem, barn och man. Som kvinna skulle man lära sig att köpa rätt saker och att hålla hemmet rent och ordningsamt (Aléx, 2003). Husmoderskontraktet ledde

till än tydligare segregation mellan kvinnor och män på arbetsmarknaden (Hirdman, 1991). Emellertid fanns det även i samhället andra synsätt, till exempel representerade av makarna Myrdal (1997), som kämpade för kommunal barnpassning, som skulle göra det möjligt för kvinnor att arbeta utanför hemmet. Kvinnorörelsens krav och diskussioner i samhället om kvinnans ställning var bakgrunden till utformandet av nya lagar. Perioden från 1960 till 1975 dominerades av en jämställdhetsdiskurs som betonade samma möjligheter, ansvar och rättigheter för kvinnor och män i såväl hemmet som på arbetsplatsen (Hirdman, 1994; Hirdman, 2001). I slutet av 1900-talet (Hartman, 1987) och i början av 2000 (Stark & Regnér, 2002) arbetade dock kvinnor fortfarande mer hemma än vad männen gjorde. Kvinnor hade huvudansvar för jämställdheten (Holmberg, 1993), och de hade huvudansvar för barn och hem, trots att de arbetade utanför hemmet. Tidigare perioders synsätt verkar fortfarande leva kvar och influerar kvinnor så väl som män. Synen på kvinnan som vårdande och med huvudansvar för hemmet tycks fortfarande dominera i samhället (Stark & Regnér, 2002).

Äldre män i det västerländska samhället har som gamla bättre ekonomiska möjligheter än kvinnor (Connell, 1995; Smith & Baltes, 1998; Stark & Regnér, 2002). Kvinnor har haft lägre inkomster än män bland annat eftersom deras arbete har dominerats av det obetalda hemarbetet, och det avlönade arbetet har för det mesta utgjorts av deltidsarbete (Carlstedt & Forssén, 1999; Stark & Regnér, 2002). Som gamla har kvinnor därför låg pension, vilket kan orsaka ekonomisk stress, och detta påverkar det dagliga livet. Många män har yngre partners och kan förvänta sig bli omhändertagna när de blir gamla och sjuka. Eftersom kvinnor oftast lever längre än sina män blir de gamla och sjuka utan att ha någon partner (Baltes & Smith, 2003; Smith & Baltes, 1998; Stark & Regnér, 2002). Äldre kvinnors liv har blivit associerade med depression, känslor av ensamhet och minskat välmående (Smith & Baltes, 1998), därför finns behov av studier som belyser äldre kvinnor som aktörer i sina egna liv.

Den svenska befolkningen har under 1900-talet varit präglad av att inte varit involverad i de två världskrigen. Periodvis har svenskheten starkt betonats, t.ex. under andra världskriget ("En svensk tiger"). Rodell Olgaç (2006) påpekar att det fram till andra världskriget fanns starka nationalistiska strömningar, som med stöd från skolan, betonade att det svenska folket hade en "gemensam kultur". I Sverige har dock funnits etniska skillnader inom olika delar av landet. Sedan 2000 finns fem erkända minoriteter, olika etniska grupper, även de befriade från krig. De erkända minoriteterna är: samer, sverigefinnar, tornedalningar, romer och judar (SOU 1997:193).

I norra Sverige har den samiska befolkningen som etnisk grupp delvis levt under andra förhållanden än den svenska majoritetsbefolkningen. Under 1920-talet

tvångsförflyttades renskötande samer från Norrbotten till bland annat Västerbotten, där renskötseln bedrevs på annat sätt, och där man talade ett annat samiskt språk. I början av 1900-talet var det inte tillåtet att tala det samiska språket i skolan, utan skolundervisningen bedrevs på svenska. Beroende på den långa historien av påtvingad assimilation har en stor del av den samiska befolkningen förlorat sin etniska identitet och sitt ursprungsspråk (Olofsson, 2004). Den samiska befolkningen har inte statistiskt behandlats som en etnisk grupp i den stora mängden registrerade data som finns tillgänglig i Sverige, och det är fortfarande brist på epidemiologisk forskning angående samiska människors livsvillkor. Samer har inte heller blivit utpekade som etnisk grupp med en mängd problem. Detta förhållande kan jämföras med urbefolkningar i Amerika och Australien, där regeringarna har utformat speciella reservat där urbefolkningen kan bo (Olofsson, 2004). Den forskning som bedrivits på urbefolkningar har fokuserat på typiska manliga aktiviteter medan kvinnors liv har varit mer osynligt (Amft, 2000; Olofsson, 2004; Riseth, 2001; Sabbioni *et al.*, 1998; Smith & Ward, 2000). De studier som finns om samiska kvinnors kulturella särställning utifrån ett jämställdhetsperspektiv har uppmärksamats på internationell och nationell nivå. Dels finns synsättet att den samiska kvinnan har haft en stark ställning och att hon haft ett högre mått av jämställdhet jämfört med kvinnor i andra kulturer (Haetta, 1996; Kvenangen, 1996), dels finns synsättet att den samiska kvinnan varit underordnad och att samiska kvinnors inflytande är begränsat inom samebyn och på samhällsnivå (Amft, 2000; Johansson, 1993). Eftersom deltagarna i 85+ studien är från norra Sverige, där delar av den samiska befolkningen lever, är det viktigt att även belysa hur det är att vara gammal ur ett samiskt perspektiv.

Olika perspektiv på att bli och vara gammal

Att vara nybliven pensionär i början av 2000-talet beskrivs ibland som att ha ekonomiska resurser, att kunna ägna sig åt sina fritidsaktiviteter och att kunna njuta av livet. Att vara mycket gammal beskrivs däremot många gånger som att få försämrad hälsa, att vara drabbad av demens och att bli vårdberoende (Jönson, 2002). Det patogena perspektivet dominerar forskning om åldrandet, men det är viktigt att lyfta fram olika perspektiv. I denna avhandling har jag lyft fram fyra olika perspektiv; patogent perspektiv; salutogent perspektiv; genusperspektiv; och etnicitetsperspektiv. Det patogena perspektivet kommer jag inte att fördjupa, och det salutogena perspektivet kan ses som bas för genus- och etnicitetsperspektiven. Upplevelser i samband med att bli och vara gammal kommer att relateras till begreppen genus och etnicitet. Genusperspektivet problematiserar olika sätt att förhålla sig som mycket gammal kvinna och man, olika genuskonstruktioner. Etnicitetsperspektivet problematiserar både att tillhöra en etnisk minoritet och att vara mycket gammal.

Patogent perspektiv

Den biologiska åldern har stor betydelse i det Svenska samhället, och ett patogent perspektiv på att vara gammal fokuserar främst på fysiologiska och psykologiska förluster i samband med åldrandet. Ur ett fysiologiskt perspektiv beskrivs de som är 85 år och äldre, ofta som en homogen grupp, där åldern är den sammanhållande faktorn (Jönson, 2002). Ur ett patogent perspektiv ses då ett gott åldrande som detsamma som frånvaro av sjukdom. Jönson (2002) menar att synsättet ”Senectus ipsa morbus” (ålderdom är en sjukdom) tidigt har varit ett synsätt på åldrandet. I samhället idag framställs mycket gamla som problem och gamla relateras till begrepp som sjukdom och vårdberoende. Att bli gammal i det västerländska samhället har beskrivits som en nedåtgående kurva både med kroppsliga (Bould *et al.*, 1997; Denning *et al.*, 1998) och själsliga förluster (Stouffer Calderon, 2001). Det patogena perspektivet beskrivs även som; brist på sociala relationer, avsaknad av sexualitet, brist på ekonomiska möjligheter och brist på oberoende och social status (Femia *et al.*, 2001; Pascucci & Loving, 1997). Synen på att vara gammal är relaterat till den status gamla har i det samhälle de lever i. Öberg och Tornstam (2003) påpekar att äldres inflytande i samhället har minskat i och med moderniseringen, som till exempel inneburit en enorm teknisk utveckling.

Salutogent perspektiv

Ett salutogent perspektiv betonar upplevelse av hälsa i stället för upplevelse av ohälsa. Ett gott åldrande kan då ses som upplevelser av att må bra trots sjukdom. Att bli gammal har utifrån ett salutogent perspektiv beskrivits i positiva ordalag som att nå visdom (Erikson, 1982), gerotrenchendens (Tornstam, 1996), ”trancendance” (Erikson, 1997), och ha frid i själen (Nyström & Andersson-Segesten, 1990). Att ha förmåga att uppnå visdom, transcendens och frid i själen har relaterats till inre styrka (Nygren, 2006). Det finns olika begrepp som mäter någon form av inre styrka, och i den här avhandlingen avgränsas dessa begrepp till resiliens, känsla av sammanhang, livsmening och självtranscendens.

Resiliens

Resiliens är ett begrepp som används för att förstå hur en person klarar av motgångar, medan en annan person i liknande situation inte klarar av motgångar (Dyer & McGuinness, 1996; Rutter, 1987). Begreppet resiliens användes först för att försöka förstå ”maskrosbarns” förmåga till återhämtning, trots svåra upplevelser. Resiliens kan ses dels som en egenskap som påverkar förmågan att återhämta sig psykosocialt efter en allvarlig händelse (Dyer & McGuinness, 1996; Wagnild & Young, 1990), och dels som en process, som något som utvecklas över tid och som beror på integrering av fysiska, psykologiska och sociokulturella faktorer (Flach, 1988; Rutter, 1987). Richardson (2002) påvisar ett tredje perspektiv där resiliens ses som en mänsklig energi, en egenskap, som påverkas av sociala, kulturella och andliga faktorer. Som människa formas och

omformas man genom livet, eftersom livet medför upplevelser av både framgångar, motgångar och att det tidvis inte förändras. Staudinger *et al.* (1993) visar att resiliens är hög bland vuxna och gamla personer, och Jeffrey & Foster (1997) och Staudinger *et al.* (1993) menar att gamla människor genom livet har utvecklat sin reservkapacitet. Utifrån intervjuer med äldre kvinnor identifierade Wagnild och Young (1990) fem komponenter som utgör dimensioner i resiliens, vilka är grunden för den konstruerade Resiliensskalan (RS). Dimensionerna är; *sinnesslugn* (ett balanserat sätt att se på sitt liv och sina erfarenheter), *uthållighet* (en vilja att fortsätta rekonstruera sitt liv och att fortsätta vara involverad), *självförtroende* (en tro på sig själv och sin egen kapacitet), *meningsfullhet* (en tro att livet har en mening), och *existentiell ensamhet* (en insikt att varje människas livsstig är unik). Resiliensskalan (RS) som är utformad av Wagnild och Young (1990, 1993) relateras till i tre av delarbetena i denna avhandling.

Känsla av sammanhang beskrivs som ett sätt att förhålla sig till sig själv och till omvärlden. Antonovsky (1987) definierar känsla av sammanhang utifrån de tre dimensionerna; *begriplighet*, *hanterbarhet* och *meningsfullhet*. En hög grad av känsla av sammanhang har samband med god hälsa. Livsmening grundar sig på Frankls begrepp vilja till mening (Frankl, 1963). Enligt Frankl är viljan till mening den primära motivationen för livet, och utan den kraften upplever man en desperat känsla av existentiellt vakuum. Självt transcendens är definierat som att ha förmåga att överskrida inre och yttre gränser (Reed, 1991) och vid hög skattning av självtranscendens finns möjligheter till gerotranscendens (Tornstam, 1996).

Genusperspektiv

Utgångspunkten i min avhandling är att i vårt samhälle finns en genusordning, som karakteriseras av manlig dominans och tolkningsföreträde (Harding, 1986; Hirdman, 1991), och denna genusordning kan synliggöras och förändras eftersom sätten att förhålla sig som kvinnor och män – olika kvinnligheter och manligheter – främst är historiskt, socialt och kulturellt konstruerade. Genus är alltså inte ett statiskt tillstånd, utan en ständigt pågående process, där vi alla deltar i konstruktionen av oss själva och andra som människor – som kvinnor och män. Att betona skillnader mellan kvinnor och män har uppfattats som att dessa skillnader kan ses som eviga och oföränderliga – ett essentialistiskt perspektiv (Björk, 1996). Att se på människan utifrån genusperspektiv är att betona att synen på vad som värderas som kvinnligt och manligt i vårt samhälle, främst kan relateras till historia, kultur och sociala förhållanden – ett konstruktivistiskt perspektiv (Thurén, 2000).

Det finns fortfarande sparsamt med forskning som analyserar olika sätt att förhålla sig – eller att konstruera sig – som kvinna och man, olika kvinnligheter och olika manligheter. Inom mansforskningen har olika manligheter främst

belysts utifrån studier om unga män (Connell, 1995, 1996, 2000; Courtenay, 1999; 2000; Mahalik *et al.*, 2003). Det råder brist på studier av olika kvinnligheter. Således behövs forskning som belyser alternativa bilder på att vara man – olika manligheter, och alternativa bilder på att vara kvinna – olika kvinnligheter. Inga studier är funna som belyser olika manligheter och olika kvinnligheter bland de allra äldsta.

Teoretiska utgångspunkter

Jag har länge varit intresserad av skillnader och likheter mellan olika etniska grupper och detta intresse har för mig synliggjort kvinnors och mäns olika sociala villkor. Inom antropologisk forskning har konstruktionen genus belysts i olika samhällen. Shostak (1990) problematiserar skillnader mellan det som anses som kvinnligt och manligt. Hon belyser ett bantufolk utifrån kvinnors berättelser, där det bland annat framkommer att förställningen att kvinnor enbart är samlare (av rötter, växter osv.) och män enbart är jägare kan ifrågasättas. Shostak visar att kvinnorna var de huvudsakliga samlarna, men att även män var samlare. Männerna var jägare, men det framkom att även kvinnor jagade mindre djur och att det även hände att de använde spjut.

Flera västerländska feministiska teoretiker har haft betydelse för min förståelse av genus. I Sverige fanns flera kvinnorrättskämpar i början av 1900-talet. De stred främst för kvinnors rösträtt och kvinnors speciella egenskaper i det fredsbevarande arbetet betonades (Key, 1996; Knutson, 2004; Wägner, 1999). De tidiga kvinnorrättskämparna var ofta influerade av den västerländska ideologin som präglades av synen på män som förnuftiga och kvinnor som emotionella (Connell, 1995; Edwards, 1992; Kalayjian & Shahinian, 1998).

Simone de Beauvoir (1949) beskriver hur kvinnor socialiseras till att vara objekt, reproducerande och immanenta: "*We are not born women, we become women*". Immanens är hos de Beauvoir associerat med återupprepat arbete och oförmåga att gå utanför sig själv. Män socialiseras till att vara subjekt; aktiva skapande och transcendent. Att vara transcendent är i detta sammanhang att kunna gå utanför sig själv och att ha förmåga att analysera och reflektera. Harding (1986) lyfter fram att genus konstrueras på olika nivåer genom olika processer; *strukturellt genus* (som genomsyrar samhället och den segregerade arbetsmarknaden kan ses som ett exempel); *symboliskt genus* (som är mer eller mindre dolt i samhället och kan vara svårt att se och definiera, men som vi alla är medvetna om – reklam och massmedia kan ses som förmedlare av symboliskt genus); och *individuellt genus* (där varje individ införlivar omgivningens attityder till det som förväntas vara maskulint och feminint). Haavind (1984) menar att relationen mellan kvinnor och män i vårt "jämställda" samhälle kan beskrivas som "den dolda underordningen". Trots att kvinnor eftersträvar jämställdhet och upplever sig som jämställda är de underordnade

män. Relationen mellan kvinnor och män beskrivs som att kvinnor strävar efter intimitet, medan männen strävar efter differentiering (Haavind, 1984; Holmberg, 1993). Hirdman (2001) introducerade begreppet genus och beskriver två logiker som utmärker genusystemet. Den första logiken är isärhållande, som fokuserar på synsättet att kvinnor och män bör vara åtskilda (t.ex. den svenska arbetsmarknaden, ansvarsfördelning för hem och barn, fritidsintressen). Den andra logiken är att mannen ses som norm för det vi upplever som mänskligt, medan kvinnan uppfattas som avvikande.

Den maskulinitetsforskning som jag tagit del av har inspirerat mig till att tänka utifrån den genusmaktordning som finns, men även att problematisera hur olika manligheter och kvinnligheter konstrueras. Maskulinitetsforskning betonar komplexiteten i att vara man och synliggör att det finns motstridiga synsätt historiskt och socialt på vad som är manligt. Vad som anses som manligt är föränderligt och påverkas av klass- och etnicitetstillhörighet (Connell, 1995, 1996, 2000; Hearn & Parkin, 2001). Connell (1995, 1996, 2000) och White (1997) poängterar att dominerade manligt genus i det västerländska samhället kan ses som en idealiserad form av manlighet på ett visst ställe och vid en viss tidpunkt. Denna maskulinitet/manlighet benämns ”den hegemoniska maskuliniteten” och den karakteriseras av dominans över andra former av manligheter, som exempelvis homosexuella män, och dominans över kvinnor (Connell, 1995, 1996, 2000; Connell & Messerschmidt, 2005; White, 1997). Den hegemoniska manligheten kan ses i förhållande till begreppet homosocialitet. Homosocialitet kan beskrivas som mäns attraktion till varandra och hur de inordnar sig i en hierarkisk relation, och att kvinnor är underordnade (Bird, 1996; Hirdman, 1991; Lindgren, 1999). Lindgren (1999) visar t.ex. hur manliga kirurger förhåller sig till varandra och hur det manliga homosociala mönstret vidmakthålls inom vården.

I Sverige har maskulinitetsforskare, inspirerade av feministiska teorier, studerat hur olika manliga identiteter konstrueras (Eriksson, 2002; Nilsson, 1999; Robertsson, 2003). Eriksson (2002) och Robertsson (2003) problematiserar hur män, som är sjuksköterskor, utmanar den dominerande genusordningen inom vården. Nilsson (1999) belyser hur manlighet skapas, bland äldre ungarlar i norra Sveriges glesbygd. För dessa män är berättelser om fysisk styrka och avståndstagande från homosexualitet sätt att konstruera sin manlighet. Maskulinitetsforskningen har troligtvis påverkat olika skönlitterära beskrivningar av manligheter som gjorts under 2000 (Eklund, 2005; Mendel-Enk, 2004; Petterson, 2005). Att problematisera kvinnligheter ut historiskt, socialt och kulturellt perspektiv har en lång tradition inom skönlitteratur (Axelsson, 2003; Knutson, 2004; Larsson, 2006; Lidman, 1997; Oates, 2002, Sandel, 1997; Wägner, 1990).

Den genusforskning som finns visar att det inte endast finns en manlighet eller en kvinnlighet, utan det finns multipla manligheter och kvinnligheter, som konstrueras av kvinnorna och männen i den historiska, sociala och kulturella kontexten (Ambjörnsson, 2004; Hammarström *et al.*, 2000; Moi, 1999; Thurén, 2000). Ambjörnsson (2004) menar att genus ständigt måste återskapas för att vara övertygande. Genus är alltså inte ett statiskt tillstånd, utan en ständigt pågående process. Som individer försöker kvinnor och män imitera idealbilder i samhället om hur de ska vara som kvinna eller man. Beroende på tillhörighet i olika samhällsklasser, åldrar och subkulturer lyckas kvinnor och män i olika utsträckning nå dessa idealbilder (Butler, 1990; Rosenberg, 2005; West & Zimmerman, 1987). Alltså, att göra sig till kvinna/man (doing gender) är en ständigt pågående aktivitet, som finns i alla dagliga sociala möten och aktiviteter, och som kan relateras till ålder, ekonomi, social och etnisk bakgrund. Hur vi konstruerar oss som kön visar sig i hur vi pratar, hur vi agerar, och hur vi berättar om vårt liv. Butler (1999) diskuterar våra möjligheter till förändring, när vi lever i denna process av återskapande av genus. Att ständigt försöka iscensätta eller förkroppsliga flyktiga eller godtyckliga normer innebär dock att vi alla riskerar att misslyckas. Det är dessa misslyckanden, menar Butler, som utgör förändringspotentialen till andra sätt att konstruera sig som kvinna och man (Butler, 1999; Ambjörnsson, 2004).

Etnicitetsperspektiv

Ursprungsbefolkningar som samer, indianer, aboriginer och inuiter har liknade historia av att vara kolonialiserade under tider då socialdarwinismen var den dominerande filosofin (Amft, 2000; Barusch & TenBarge, 2003; Olofsson, 2004; Riseth, 2001; Sabbioni *et al.*, 1998; Smith & Ward, 2000). Darwinistisk evolutionsfilosofi betonar det naturliga urvalet och ursprungsbefolkningar har ansetts vara på ett lägre stadium av mänsklig utveckling och även ansetts som underlägsna raser dömda att dö ut (Sabbioni *et al.*, 1998; Smith & Ward, 2000). Detta perspektiv på etnicitet har sammankopplats med idéer om biologisk och social renhet och med etnisk rensning (Åhlund, 2002). Trots att Förenta Nationernas deklarationer om människors rättigheter har erkänts över hela världen finns fortfarande synsättet, att urbefolkningar befinner sig på en lägre nivå än befolkningar som tillhör den industrialiserade världen (Coates, 2004). Synen på etnicitet har dock förändrats och i dag betonas etnicitet som något som varierar och som är föränderligt (Amft, 2000; de los Reyes *et al.*, 2003; Molina, 2004; Åhlund, 2002).

Delar av befolkningen i norra Sverige har sedan lång tid varit bikulturell. Den samiska befolkningen tillhör ett urfolk som levit i norra Sverige långt innan detta område koloniserades av svenskarna. Under det senaste århundradet har den samiska befolkningen genomgått en stark assimilationsprocess som syftat till försvenskning av samerna. Synen på att vara och leva som same har förändrats.

Bland de allra äldsta samerna finns erfarenheter av att leva i en traditionell samisk kultur. Fortfarande finns gamla samiska kvinnor med lång erfarenhet av att leva bikulturellt i ”väglöst” land.

Intersektionalitet

Att inte endast fokusera på ett perspektiv i forskningen, utan att synliggöra flera olika maktförhållanden, och belysa hur olika maktordningar ömsesidigt konstruerar varandra, har i senare års forskning benämnts intersektionalitet. Ordet intersektion betecknar skärningar, korsningar mellan vägar eller kroppar, skärningar som i sin tur kan bilda punkter, linjer eller ytor (Fornäs, 2006). Intersektionellt perspektiv ger utrymme för flerdimensionellt och relationellt tänkande och samverkan och spänningar mellan olika identitetsordningar kan synliggöras (Fornäs, 2005). Att vara invandrare och kvinna har problematiserats ur både genus- och etnicitetsperspektiv (de los Reyes *et al.*, 2003; Molina, 2004). Konstruktioner av genus är enligt Mulinari *et al.* (2003) alltid sammanlänkade med samhällsprocesser som rör klass, sexualitet och etnisk bakgrund.

Människan som social konstruktion

I denna avhandling är begreppet social konstruktivism influerat av teorier som på olika sätt influerat och/eller beskrivit symbolisk interaktionism (Goffman, 2004; Holmberg, 1993; Mead, 1934) liksom av teorier från Bourdieu (2001). Filosofer som Foucault (1993) och Butler (1990), vilka ofta beskrivs som poststrukturalister, har även inspirerat synen på människan som social konstruktion.

Teoretiker som förespråkar symbolisk interaktionism betonar hur värderingar kommer till uttryck i olika symboler, när vi som människor kommunicerar med varandra (Goffman, 2004; Mead, 1934). De symboler vi omger oss med, medvetet eller omedvetet, har betydelse i möten mellan människor. Relaterat till genus, klass, ålder och etnicitet kommunicerar vi med språket och med olika symboler på varierande sätt. Inom vården finns till exempel studier som visar hur olika symboler (färg på kläder, stetoskop, rocklängd, märken, kragen uppvikt etc.) påverkar det mänskliga mötet. Sättet att röra sig och sättet att prata påverkar även interaktionen (Albinsson & Arnesson, 2000; Lindgren, 1992, 1999). Det finns även studier som visar att bemötande och behandling av symtom på sjukdom skiljer sig åt beroende på den sjukes kön (Risberg, *et al.*, 2006), socialgruppsstillhörighet och etnicitet (Östlin *et al.*, 1996).

Bourdieu (2001) betonar hur vi som människor har valmöjligheter relaterat till varierande grad av tillgång till olika kapital; som ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital. Vårt habitus, hur vi upplever oss, eller ur ett konstruktivistiskt perspektiv, hur vi skapar oss själva som människor (genom vårt sätt att röra oss

och prata och genom vår plats i samhället) formas av tillgång till olika kapital, och vårt habitus är inkorporerat i våra kroppar. Att vara uppvuxen i ett hem med föräldrar som är professorer kan innebära tillgång till vissa sociala, kulturella och ekonomiska kapital. Att vara uppvuxen i en renägende samefamilj innebär tillgång till ett andra sociala, kulturella och ekonomiska kapital. En fri tolkning av Bourdieu är; som människor har vi vårt habitus, som kan vara svårt att ändra på, men beroende på tillgång till olika kapital, och vid vissa historiska tillfällen, finns möjligheter till förändring.

Den franske filosofen och historikern Foucault (1993) ifrågasätter synsättet att individen *är* ett subjekt som fritt kan välja och agera politiskt. I stället menar han att vi, relaterat till olika diskurser i samhället (vilka förändras över tid), *konstrueras* till subjekt. Diskurser är organiserade kring det som i samhället allmänt anses som normalt och den dominerande diskursen kan synliggöras genom att till exempel se vad som i samhället anses som falskt eller onormalt (Foucault, 1993; Rosenberg, 2005). Vissa diskurser är avskilda och otydliga medan andra är öppna och lättare att se (McHoul & Grace, 2002). Ett exempel på en tydlig diskurs i vårt västerländska samhälle är den heterosexuella normativiteten (Foucault, 2002). Foucault (2002) söker t.ex. i sitt arbete om sexualitetens historia inte den "äkta" eller "naturliga" sexualiteten, utan han utgår från att sexualiteten är historiskt utformad (Foucault, 2002; Rosenberg, 2005).

Utifrån de diskursiva möjligheter vi har, konstruerar och rekonstruerar vi oss själva som människor. Att utforska sig själv är inte att tro att man kommer att finna sin sanna natur, utan snarare en förpliktelse att se den ändlösa uppgiften att återskapa sig själv, att ständigt konstruera sig som människa. Det etiska uppdraget för människan är att ständigt producera sig själv (McNay, 1992). Att sträva efter att medvetandegöra fler och fler diskurser kan då innebära att det etiska handlandet blir mer medvetet (och komplext). Inspirerad av Foucault och Butler menar jag med diskurs att det sätt vi skriver, tänker och berättar om ett givet socialt objekt eller händelse är beroende av historiska, sociala och kulturella förhållanden. Språket och sättet att prata är relaterade till vilken diskurs vi deltar i. Om jag är renskötare agerar och pratar jag på ett speciellt sätt (renskötardiskurs) och om jag deltar i akademiska seminarier tänker, förhåller jag mig och pratar på ett annat sätt (akademisk diskurs).

Från feministiskt perspektiv har det riktats kritik mot poststrukturalistiskt tänkande. Fraser och Nicholson (1990) har kritiserat Butler och menar att det poststrukturalistiska synsättet är destruktivt, relativistiskt och politiskt förlamande. När kvinnor via feministisk vetenskap och social "kamp" äntligen framstår som subjekt, framkommer och betonas idériktningar som menar att subjektet är överskattat eller att det inte finns något subjekt. Min tolkning är att

det poststrukturalistiska tänkandet kan ifrågasättas för att det betonar betydelsen av diskurserna så mycket, att möjligheterna till förändring blir alltför begränsade (exempelvis att förändra synsätt på att vara kvinna och man). Detta kan leda till ett synsätt, som främst betonar oföränderlighet.

Motiv till studierna

Genusforskare har visat att det finns olika sätt att positionera sig som kvinna och man, dock saknas kunskap om hur gamla människor konstruerat och konstruerar sig som kvinnor och som män. De genusteorier som finns är främst konstruerade utifrån barns (Gillander Gådin & Hammarström, 2000), ungas (Ambjörnsson, 2004) och medelålders personers (Haavind, 1984; Holmberg, 1993) sätt att förhålla sig och konstruera sig som flickor/kvinnor och som pojkar/män.

Mycket gamla har tidigare studerats från olika synsätt. Utifrån teorier om ålderns betydelse för utveckling av visdom (Eriksson, 1982) och gerotranscendens (Tornstam, 1996) har mycket gamla setts som specifika i förhållande till andra åldersgrupper i samhället. Åldersdiskriminering är beskrivet som en process av trångsynt systematisk stereotypering, eller glorifiering, av en speciell åldersgrupp, speciellt de allra äldsta (Butler, 1969). Forskare har även beskrivit åldrandets komplexitet och olikheter (t.ex. Nilsson *et al.*, 1998; Nilsson *et al.*, 2000). I denna avhandling är ambitionen att tolka gamla människors berättelser utifrån genus och etnicitetsperspektiv. De berättelser gamla människor förmedlar handlar bland annat om hur de konstruerar sig själva som kvinnor och som män. För att belysa komplexiteten av att bli och vara gammal vill jag i denna avhandling analysera äldre människors berättelser utifrån olika teorier för att få nya kunskaper om hur det är att vara gammal utifrån genus- och etnicitetsperspektiv.

SYFTE

Det övergripande syftet med denna avhandling är att belysa gamla människors berättelser om att bli och vara gammal utifrån genus och etnicitetsperspektiv.

De specifika syftena är:

Delstudie I - att beskriva resiliens, känsla av sammanhang, livsmening och självtranscendens i relation till självskattad fysisk och mental hälsa bland de allra äldsta.

Delstudie II - att belysa konstruktioner av kvinnligheter bland de allra äldsta kvinnorna.

Delstudie III - att belysa konstruktioner av manligheter bland de allra äldsta männen.

Delstudie IV - att beskriva erfarenheter av att leva som gammal samisk kvinna.

Delstudie V - att reflektera över maktfördelning och maktförskjutning i intervjusituationer relaterat till olika diskurser.

METOD

En översikt av avhandlingens olika delarbeten med deltagare, datainsamling och analys visas i Tabell 1.

Tabell 1. Översikt av avhandlingens olika delarbeten

Manus	Deltagare	Datainsamling	Analys
I	n=125 86 kvinnor 39 män	Enkäter: RS* SOC PIL STS SF-36	Medelvärde Standardavvikelse Pearsons korrelationskoefficient Multipel linjär regressions- analys
II	n= 31 kvinnor RS↑= 17 RS↓= 14	Tematiska narrativa intervjuer	Innehållsanalys
III	n= 13 män RS↑= 7 RS↓= 6	Tematiska narrativa intervjuer	Innehållsanalys
IV	n= 9 kvinnor	Narrativa intervjuer	Grounded Theory
V	n= 4 intervjutillfällen	Tematiska narrativa intervjuer	Diskursanalys

* RS=Resilience Scale; SOC=Sense of Coherence Scale; PIL=Purpose in Life Scale; STS=Self-Transcendence Scale; SF-36=Short Form Health Survey

Urval och deltagare

Delstudie I

År 2000 inbjöds hälften av alla 85-åringar, alla 90-åringar och alla 95 år och äldre i Umeå kommun att delta i Umeå 85+ studien. Inklusionskriterierna var att kunna svara på frågor av Likerttyp och att kunna delta i tematiska narrativa intervjuer. I delstudie I ingick 125 personer (86 kvinnor, 39 män) från Umeå 85+ studien.

Delstudier II och III

För att få ett varierat urval av människors berättelser, om att bli och vara gammal, valdes intervjuer med personer som skattat sig på de högsta och lägsta kvartilerna av resiliensskalan – the extreme case sampling method – (Patton, 1990). Av 125 personer som ingick i delstudie I hade 117 svarat på resiliensskalan. Till studie II valdes intervjuer med kvinnor med hög (17 intervjuer) och låg resiliens (14 intervjuer). En av kvinnorna med skattad låg resiliens ville inte bli intervjuad och två intervjuer med kvinnor med skattad låg resiliens analyserades inte på grund av tekniska svårigheter. Sammanlagt ingick

intervjuer från 31 kvinnor i delstudie II. Till delstudie III valdes intervjuer från män med hög (sju intervjuer) och låg resiliens (sex intervjuer). En intervju med en man med skattad låg resiliens föll bort, på grund av låg kvalitet på inspelningen. Sammanlagt ingick intervjuer från 13 män i delstudie III.

Delstudie IV

Urvalet till delstudie IV skedde med hjälp av en modifierad snöbollsmetod (Dahlgren *et al.*, 2004) och åtta samiska kvinnor (75-90 år) med erfarenhet av att leva i "väglöst land" intervjuades. Tidigt tillfrågades en student vid institutionen för omvårdnad, som levde i fjällvärden, om förslag på gamla samiska kvinnor med erfarenheter av att leva i väglöst land. Den första samiska kvinnan som intervjuades gav även förslag på andra gamla samiska kvinnor. De tre sista intervjuade samiska kvinnorna rekommenderades av en ordförande från en sameby. Intervjuerna av de samiska kvinnorna gjordes i stor utsträckning i samband med datainsamlingen i inlandet. Efter en avslutad intervju med en kvinna från en inlandskommun inom 85+ projektet visade det sig att den kvinnan var same. Den intervjun inkluderades också i denna studie. Sammanlagt deltog nio samiska kvinnor i studien.

Delstudie V

Utifrån mina egna upplevelser i samband med intervjuer inom 85+ projektet valdes fyra intervjutillfällen (varav två med kvinnor och två med män) för analys.

Datainsamling och procedur

Frågeformulär

I delstudie I användes frågeformulär som inkluderade följande salutogena skalor; resiliens, (Resilience Scale, RS); känsla av sammanhang, (Sense of Coherence Scale, SOC); livsmening (Purpose in Life Scale, PIL) samt förmåga till självtranscendens (Self-Transcendence, STS). Upplevd fysisk och psykisk hälsa skattades med Short Form Health Survey SF-36. Samtliga skalor är validitets- och reliabilitetstestade (Coward, 1996; Ellerman & Reed, 2001; Langius & Björvell, 1993; Nygren *et al.*, 2004; Sullivan *et al.*, 1995). Under åren 2000-2001 insamlades data av tre omvårdnadsforskare inom Umeå 85+projektet. Först kontaktades personerna via brev och telefon och tid för datainsamling bestämdes. Datainsamlingen skedde i den intervjuades hem. En uppförstorad text med olika svarsalternativ användes, när den intervjuade skulle skatta sig på de olika skalorna med värden från 1 till 4 (STS) eller från 1 till 7 (RS, SOC, PIL). Svaren förmedlades muntligt eller genom att den intervjuade pekade på olika svarsalternativ, och intervjuaren fyllde i svaren.

Intervjuer

Delstudier II och III

Intervjuerna gjordes under åren 2000-2001 av samma omvårdnadsforskare som insamlat materialet till delstudie I. I flertalet fall besöktes varje deltagare vid två tillfällen. Vid första besöket besvarades Likertskalorna och vid det andra besöket genomfördes tematiskt strukturerade intervjuer runt följande teman: att vara gammal, viktiga livshändelser, upplevelser av ensamhet, andliga upplevelser, svåra och glada livshändelser och upplevelser av tröst. Intervjuerna som ligger till grund för delstudierna II och III varade mellan 30 och 90 minuter. Intervjuerna bandades och skrevs ut ordagrant.

Delstudie IV

Intervjuerna med de samiska kvinnorna genomfördes av mig under åren 2002-2004. Från början var ambitionen att få berättelser som handlade om synen på barnafödande, menstruation, sjukdom och hälsa relaterade till livet som samisk kvinna i väglöst land. Dessa frågeställningar visade sig vara något som kvinnorna inte berättade om i någon större utsträckning. Kvinnorna fick då berätta fritt, från upplevelser av att leva som ung och vuxen till att leva som gammal samisk kvinna. Som intervjuare strävade jag efter informella samtal (Dahlgren *et al.*, 2004) med fokus på att försöka ge kvinnorna möjligheter att få berätta det de ville (cf Glaser & Holton, 2004). Jag ställde även intima liksom hypotetiska och provocerande frågor (Dahlgren *et al.*, 2004) exempelvis: ”Hur många renar äger du?”, ”Hur hade livet varit om du varit född som pojke?”, ”Hade det varit möjligt att bli förälskad i en svensk?” Kvinnorna kontaktades via brev och telefon och tid för intervjun bestämdes. Intervjuerna genomfördes i kvinnornas hem och varade 1,5 – 3 timmar. De spelades in och skrevs sedan ut ordagrant. En intervju genomfördes på en geriatrisk vårdavdelning. Den kvinna som ingick i Umeå 85+studien intervjuades som beskrivits under delstudie II och III ovan.

Delstudie V

I samband med att jag deltog i den utökade studien inom 85+ i Västerbottens inland (åren 2002-2004) skrev jag ner egna reflektioner efter varje intervjutillfälle. Efter varje intervjutillfälle, som varade 2.5 -3 timmar, lyssnade jag på den inspelade intervjun och förde anteckningar om hur jag upplevde att det gick att intervjua, och om jag reflekterat över något. Dessa reflektioner var avsedda för självreflektion och för att kunna utvecklas som intervjuare. Jag har i många år själv upplevt mig som ”förtryckarkänslig” och i studie V har jag valt ut fyra intervjutillfällen för att reflektera över maktförskjutning i intervjusituationen.

Berättelser

Delstudierna II till V bygger på analys av berättelser. Mishler (1995) och Sandelowski (1991), påpekar att det inte finns någon enhetlig definition om vad en berättelse är. En berättelse kännetecknas inte enbart av att den innehåller en början, ett mitt och ett slut, utan också att en kommentar eller sättet att förhålla sig kan vara en berättelse. Den berättelse vi vill ge av våra liv avtecknas i de symboler vi omger oss med som; sättet vi rör oss, ordval och även i snabba kommentarer (Goffman, 2004). Berättandet är en aktiv skapande process där vi väljer ut, betonar, bearbetar och värderar, olika aspekter av våra upplevelser, önskingar och farhågor (Bruner, 1987; Öberg, 1997). Riessman (2003) menar att som sociala aktörer skapar vi berättelser i våra liv genom att blicka tillbaka och redogöra för historier som fyller vissa strategiska meningar (som att till exempel berätta om egna goda gärningar, för att man vill framstå som god). Dessa berättelser framkommer i ett socialt sammanhang. Varje person har flera perspektiv på samma händelse och den historia som kommer i förgrunden beror på variationer i kontexten (till exempel var berättelsen ges, hemma eller på sjukhus), lyssnaren och intentionerna. Berättelsen skiftar beroende på möjligheten att positionera sig relaterat till olika diskurser som exempelvis ålder, genus, etnicitet och utbildning (Davies & Harré, 1990). Berättelser formas alltså utifrån hur vi positionerar oss i förhållande till omständigheterna (Mishler, 2004) och kön, klass och historiskt kontext har betydelse i berättandet och i tolkning av berättelser (Riessman, 2003). Som intervjuare vill jag främst positionera mig som intervjuare, och inte som sjuksköterska, kvinna eller stadsbo. Under en intervju intar jag dock troligtvis andra subjektspositioneringar, mer eller mindre medvetet. Hur vi positionerar oss, intervjuare och intervjuad, gentemot varandra påverkar rimligen maktförhållanden och de berättelser som ges/skapas.

Analys

I avhandlingens delstudier har kvantitativa (delstudie I) och kvalitativa (delstudier II-V) analysmetoder använts.

Statistisk analys

I delstudie I angavs medelvärden och standardavvikelse för skattningarna av resiliens (RS), känsla av sammanhang (SOC), livsmening (PIL) och självtranscendens (STS). Pearsons korrelationskoefficient användes för att testa samband mellan skattningarna. En multipel linjär regressionsanalys med upplevd fysisk (ST-36 PCS) och psykisk hälsa (SF-36 MCS) som beroende variabler användes för att studera samband mellan dessa skattningar och ”inre styrka” skalorna (RS, SOC, PIL, STS) (jfr Nygren, 2006).

Kvalitativ innehållsanalys

För att analysera utskrivna intervjuer (delstudierna II och III), genomförda av andra forskare inom 85+, valdes kvalitativ innehållsanalys. Innehållsanalys ger möjligheter att analysera på olika nivåer, dels textnära, och dels på en mer analytisk nivå (Graneheim & Lundman, 2004). Varje intervju lästes igenom så fördomsfritt som möjligt och en skriftlig sammanställning av varje intervju gjordes. Intervjuerna hade kodnummer och före genomläsning framgick det inte om texten var berättelser från en kvinna eller en man, vilket dock oftast framkom vid genomläsning. Vid osäkerhet om kön avkodades intervjuerna och en notering om kön gjordes. Intentionen med sammanställningen var att försöka fånga vad texten handlade om. Intervjutexten delades sedan in i meningsenheter som kodades. De preliminära koderna fördes samman, klassificerades och preliminära kategorier och subkategorier formulerades. Dessa diskuterades och reflekterades över både inom forskargruppen och i olika seminarier, vilket medförde vissa omformuleringar av koderna, kategorierna och subkategorierna. Analys från genusperspektiv och formulering av teman skedde på delvis olika sätt i delstudie II och i delstudie III.

I delstudie II beskrev kategorierna och subkategorierna varierade och skilda erfarenheter av att vara gammal kvinna. Dessa resultat låg till grund för analys av texten från genusperspektiv. Processen att identifiera olika kvinnligheter framskred genom att tolka hur texten, subkategorier och kategorier visade på olika sätt att förhålla sig som kvinna – olika kvinnligheter. Kvinnligheterna uttrycktes i teman och baserades på de redan funna subkategorierna. Dessa teman kan uppfattas som tolkningar ("röda trådar") som genomsyrar kategorierna och subkategorierna.

I delstudie III beskrev kategorierna och subkategorierna varierade och skilda erfarenheter av att vara gammal man. Dessa resultat låg till grund för analys av texten ur genusperspektiv, som baserades på olika maskulinitetsteorier, med avsikten att belysa olika manligheter. Vår intention var inte att avgränsa oss till någon specifik maskulinitetsteori, utan olika maskulinitetsteorier användes för att försöka bredda perspektiven. Processen att identifiera olika manligheter framskred genom att tolka hur texten, subkategorierna och kategorierna visade olika sätt att förhålla sig som man – olika manligheter. Subkategorier och kategorier omformulerades till subteman, vilka bildade olika manligheter (teman). Dessa teman kan uppfattas som tolkningar ("röda trådar") som går genom kategorierna och subkategorierna.

Grounded Theory

Urval av deltagare och analys av intervjuer med de samiska kvinnorna (delstudie IV) var inspirerade av Grounded Theory (GT), vilket är en metod som syftar till att utveckla begrepp, modeller eller teorier om sociala och

strukturella processer som utgångspunkt för sociala erfarenheter (Dahlgren *et al.*, 2004; Glaser & Holton, 2004; Wuest *et al.*, 2002). Datinsamlig och analys pågick samtidigt, så kallad ”emergent design” (Dahlgren *et al.*, 2004). Analysen i delarbete IV grundade sig på mötet mellan mig och de samiska kvinnorna, att jag lyssnade på intervjuerna och läste den utskrivna intervjutexten liksom på mina nedskrivna memos (Glaser & Holton, 2004; Wuest *et al.*, 2002). Efter varje intervju lyssnade jag på det inspelade bandet och gjorde anteckningar, så kallade ”memos”. En av de första fem utskrivna intervjuerna kodades och kategoriserades och den analysen diskuterades i flera seminariegrupper. Sen kodades och kategoriserades ytterligare fem intervjuer. Två av de tre sista intervjuade samiska kvinnorna tillfrågades, innan de intervjuades, om de fann de redan gjorda tolkningarna rimliga, så kallad ”member check” (Tobin & Begley, 2004). De fann dessa tolkningar trovärdiga. De tre sista intervjuerna tillförde delvis nya perspektiv, vilka påverkade den fortsatta analysen, (till exempel framkom spänningar mellan de olika samiska språken, och beskrivningar av att känna sig lika fysisk stark som männen). Genom hela processen, som varade två år, jämfördes koderna och kategorierna med de utskrivna intervjuerna och memos, för att säkerställa att de var grundade i data och för att fördjupa analysen. Intervjuerna och koderna lästes flera gånger och diskuterades i forskargruppen. De preliminära kategorierna sammanfogades till kategorier och teoretiska koder. Genom jämförelse med kategorierna och de teoretiska koderna formulerades efter diskussioner en huvudkategori.

Diskursanalys med inspiration av subjektpositionering

För att reflektera kring maktförhållanden i samband med egna intervjusituationer har en modifierad form av diskursanalys använts (studie V). Magnusson (2000) klargör att diskursanalys, eller diskursiva praktiker, varken är en enhetlig metod eller klart avgränsade metoder. Diskursanalys i denna studie är inspirerad av Foucaults (1993) syn på diskurs som tolkats som att; i en given historisk och social period kan vi i huvudsak skriva, tänka, prata och agera om ett givet socialt objekt eller händelse på ett speciellt sätt. Som jag tolkar diskursanalys är den analysmetoden närbesläktad med subjektpositionering.

Subjektpositionering är beskrivet som att se individens möjligheter att ta i besittning och röra sig inom olika identiteter – subjektpositioner – i ett möte, beroende på maktförhållanden och kontext (Sundin-Huard, 2001). Att använda sig av reflexivitet är en förutsättning för diskursanalys och subjektpositionering. Mina reflektioner i samband med intervjutillfällena har oftast sitt ursprung i att jag som intervjuare upplevt att den intervjuade positionerat mig inte främst som intervjuare, utan exempelvis som (ung) kvinna, svensk och som religiös sökare.

En modifierad form av diskursanalys med inspiration av subjekspositionering (Davies & Harré, 1990; Hardin, 2001) användes för att reflektera över maktförhållanden och maktförskjutning mellan intervjupersonen och den intervjuade i förhållande till olika diskurser. Mouffe (1992) menar att subjektet – aktören är beroende av olika diskurser och att det är viktigt att se hur vi positionera oss som subjekt inom dessa diskurser. Olika subjekspositioner innebär att en och samma person kan vara dominant i en situation, men underlägsen i en annan (Mouffe, 1992).

Etiska överväganden

Delstudierna I - IV har godkänts av etiska kommittén vid medicinska fakulteten, Umeå universitet (I - III No. 99-326, IV No. 02-264). Alla deltagare har skriftligen och/eller muntligen (två samekvinnor tillfrågades endast muntligt) tillfrågats om de vill delta i projektet. Inget beroendeförhållande fanns mellan forskare och deltagare. Alla data har behandlats konfidentiellt. Enkäter och intervjuer är avidentifierade och förvaras avidentifierade i låsta utrymmen.

Att vara utvald till att delta i en så omfattande studie som Umeå 85+ studien kunde naturligtvis ibland upplevas som betungande, men intervjuarnas erfarenheter var att merparten av att de mycket gamla tyckte att det var viktigt och värdefullt att delta.

Att bli utfrågad om svåra frågor såsom meningen med livet eller att berätta om svåra upplevelser kan medföra att den intervjuade blir mycket berörd. En intervju kan ta lång tid och beroende på situation kan samtalet innebära att intervjuaren kommer mycket nära. Det kan finnas risk för att forskarens frågor väcker svåra minnen. En man som jag själv intervjuat i en inlandskommun (hans intervju är inte analyserad i denna avhandling) blev mycket berörd när han ombads att berätta om en svår situation. Han fick gråten i halsen och lämnade rummet. Den situationen hade föregåtts av en lång och engagerad intervju som efter avbrottet fortsatte. Ibland finns det risk för att intervjuaren kanske blir alltför involverad. Att bli intervjuad kan troligtvis främst ses som en möjlighet för den intervjuade att få tid att tänka, att få tid att formulera sig, att bli lyssnad till och att bli tagen på allvar.

Intervjuerna med de samiska kvinnorna kan reflekteras över utifrån ett etnicitetsperspektiv. Hur förhåller jag mig som intervjuare i relation till en minoritetsgrupp när jag själv tillhör en dominerande svensk etnicitet? Det är svårt att se egna införlivade etniska koder och sätt att bete sig utifrån en annan etnisk blick.

RESULTAT

Delstudie I

De allra äldsta skattade resiliens (RS, m 148 sd 16.0), känsla av sammanhang (SOC, m 73 sd 10.3), livsmening (PIL, m 106 sd 15.7) och själv-transcendens (STS, m 47 sd 5.1) lika högt eller högre som yngre personer som deltagit i andra studier. Detta tyder på att styrkor och förmågor inte behöver minska med ökad ålder. Det fanns inte någon statistiskt signifikant skillnad i medelvärdena på de olika variablerna för kvinnor och män, förutom angående livsmening där män skattade sig högre (110 vs 103 $p>0.02$). Skattningarna på de olika salutogena skalorna visade statistiska signifikanta samband, vilket tolkades som att de innehåller en gemensam dimension – ”inre styrka”. Det fanns inga statistiskt signifikanta samband mellan skattning av ”inre styrka” (RS, SOC, PIL, STS) och fysisk hälsa (SF-36 PCS) eller mellan fysisk hälsa och psykisk hälsa (SF-36 MCS). Det fanns statistiskt signifikant samband mellan värdena på ”inre styrka” - skalorna och värdet på skalan som mäter psykisk hälsa för kvinnor och detta tolkades som att hög grad av inre styrka var relaterat till god psykisk hälsa för kvinnor.

Delstudie II

Analys av tematiska berättelser från kvinnor med uppmätt hög och låg resiliens, visade olika sätt att förhålla sig som kvinna, olika kvinnligheter. De kvinnligheter som framkom uttrycktes i följande teman: ”att leva i ett sammanhang”, ”att vara aktör”, ”att leva i skuggan av andra”, och ”att känna sig utanför”. En intervju kunde synliggöra olika sätt att förhålla sig som kvinna – olika kvinnligheter.

Kvinnligheten ”att leva i ett sammanhang” konstruerades från underkategorierna: tacksamhet, visdom, positiv ensamhet, familjerelationer, social medvetenhet, plikter och evigheten/Gud. Att få bli gammal upplevdes med stor tacksamhet och det fanns berättelser där intervjupersonerna betonade sin förvåning över att de hade fått det så bra, *”Jag tycks ha fått det bättre...bättre och bättre med pengar och allt.”* Att bli gammal medförde att kvinnorna blev klokare, *”Att bli gammal är som att gå uppför ett berg. Man blir litet andfådd, men man får bättre utsikt.”* Berättelser inom denna kvinnlighet handlade även om att ha positiva familjerelationer och att vara samhällsengagerad. ”Att leva i ett sammanhang” innebar även att finna sig i livets villkor. *”Det var bara att arbeta”. ”Det var detsamma för alla”.* Att tro på evigheten och Gud upplevdes som viktigt, *”Jag ska kremaras och jag ska in i en sån där torvask (en urna av torv) så jag kan bli jord igen.”*

Kvinnligheten ”Att vara aktör” konstruerades från underkategorierna: att inte ge upp, styrka/motstånd, kamp, val och att ”skapa daglig ordning”. Att inte ge upp

beskrevs som, ” *Om man måste så måste man och det brukar gå*”. Styrka var att finna vägar för att lita på sig själv och att ha en positiv attityd till livet, ” *Ja, sitta och sura det ska man ju akta sig för, då blir man ju sur.*” I berättelserna fanns beskrivningar av hur man kunde markera sig genom att slå näven i bordet. Att vara aktör innebar även att vid motgångar säga till sig själv att det är bara att fortsätta att leva. En kvinna som varit psykologiskt misshandlad i 60 år sade att hon en dag gjorde revolution mot sin man: ” *Men hör du är du den ende som bor i den här lägenheten? Vill du att jag ska lämna dig i morgon? Då får du tvätta dina skjortor och kalsonger själv!*” Att vara aktör innebar även att använda sig av humor för att komma över svårigheter. Att ”skapa daglig ordning” var en återkommande kravlös positiv aktivitet.

Kvinnligheten ”att leva i skuggan av andra” konstruerades från underkategorierna: försakelse, att ta hand om föräldrar, dominant make, att ”producera” barn och att vara rädd för att förlora ansiktet. I berättelser som handlade om barndomen framkom upplevelser som tolkades som att kvinnorna inte var lika högt värderade som sina bröder, ” *De två äldsta bröderna fick utbilda sig men det räckte inte till mig.*” Att ta hand om föräldrar när de blev gamla och svaga sågs som viktigt, men kanske något som man inte riktigt önskade, ” *Någon skulle ställa upp och det blev jag.*” En kvinna avslutade ett förhållande med en manlig vän efter 40 år, eftersom hon tyckte att föräldrarna behövde henne mer. Att tillhöra denna kvinnlighet var att ha gift sig fast det egentligen inte var det man önskade, eller att ha upplevt att mannen hade varit krävande. Det framkom, att hemarbetet hade varit detsamma som att känna sig som en piga, ” *Fram till nu har jag bara varit piga.*” Att sträva efter att ha det snyggt omkring sig, att ha en snygg fasad, var viktigt. En kvinna sade: ” *Om jag blir sjuk i natt, måste jag ha det städad här.*”

Kvinnligheten ”Att känna sig utanför” konstruerades från underkategorierna; ensamhet, förluster, ändrad tidsuppfattning, tvång och tvivel, och främlingskap inför sexualitet. Upplevelser av ensamhet dominerade denna kvinnlighet, ” *Jag tycker ensamheten är väldigt svår.*” Det fanns en rädsla för att göra bort sig i olika sociala sammanhang. Att åldras beskrevs som något främmande och som något som var utanför en själv. En kvinna sade: ” *Det är ett onaturligt tillstånd att bli gammal.*” Dagarna upplevdes gå så snabbt att det inte fanns någon tid att leva. Det fanns beskrivningar av negativa sexuella upplevelser, ” *Det hade varit hemskt om man inte haft barnen, då hade man måst ägna sig åt någon karl.*” ” *Liggningen tycker jag är värst. Man vill inte ligga med dom.*” Det dagliga arbetet från förr och nu beskrevs utan entusiasm, som tvång, som något man måste göra. Det uttrycktes tvivel i religiösa frågor, ” *Ja, vad ska man tro på.*”, ” *Varför lever vi? Är det värt att leva i den här världen?*”

Kvinnligheter och resiliens

Kvinnligheten ”att vara aktör” framkom i stor utsträckning ur berättelse från kvinnor med hög resiliens. ”Att leva i ett sammanhang” framkom ur berättelser från kvinnor med både hög och låg resiliens. I denna kvinnlighet tolkades dock beskrivningar av nära familjerelationer, och socialt engagemang och religiösa upplevelser som mer komplexa hos kvinnor med hög resiliens jämfört med kvinnor med låg resiliens. Kvinnligheterna ”att leva i skuggan av andra” och ”att känna sig utanför” konstruerades i hög utsträckning på basis av berättelser från kvinnor med låg resiliens.

Delstudie III

Analys av tematiska berättelser från män med skattad hög och låg resiliens visade olika sätt att förhålla sig som man, olika manligheter. De manligheter som framkom uttrycktes i följande teman; ”att vara i det manliga centrumet”, ”att sträva efter att behålla den manliga fasaden”, och ”att relatera till andra och annat”. Varje enskild man kunde visa på olika manligheter.

Manligheten ”att vara i det manliga centrumet” var; att aktivt delta i samhället, att vara stolt över sitt arbete och över sin ekonomi, att vara i centrum i relation till andra, att se på kvinnor som sexuella objekt och att tillhöra en utvald grupp. Det fanns beskrivningar av ett mycket aktivt liv utanför hemmet, som att ha varit med i politiska och religiösa föreningar. Medlemskap i nykterhetsföreningar poängterades liksom fysiska och musikaliska aktiviteter, även om dessa aktiviteter främst tillhörde det förflutna. En man konstaterar: *”Allt jag gjort har varit värdefullt.”* De berättelser som utformade manligheten ”att vara i det manliga centrumet” betonade vikten av att ha god ekonomi, och det egna arbetet. När männen pratar om den goda och lyckade ekonomiska situationen, nämnde de inte sin partner som delaktig. Det beskrevs som självklart att ha en kvinna omkring sig och en man uttrycker sig som att han har *”förbrukat två kvinnor”* och säger, *”man är van att ha en kvinna hos sig ...”* Vid beskrivning av hustruns sjukdom och död var inte hustruns lidande i centrum, utan det egna lidande. Kontakt med barnen kunde beskrivas som: *”Min dotter fick bilen så hon kunde komma och städa en gång i veckan.”* I denna manlighet framkom sexualiserade berättelser där speciellt unga kvinnor sågs som sexuella objekt. En man berättade skrattande en historia om en kvinna som hade mycket stora hängbröst. Att ”vara i det manliga centrumet” var att känna sig utvald och nöjd över att ha blivit så gammal, *”Det är inte många 85-åringar som tar sig för att bygga en glasveranda!”*

Manligheten ”att sträva efter att upprätthålla den manliga fasaden” var; att känna sig ensam, att betona kontakt med ”viktiga män”, att sakna tidigare aktiviteter, att sträva efter gamla normer, att vara utanför manlig gemenskap och att förneka sin ålderdom. Ensamhet var svår att bära och beskrevs till

exempel som att inte få besök av tidigare kollegor eller att sakna kontakt med barnbarn. I berättelserna framkom vikten av att känna, och känna till betydelsefulla män. Manligheten ”att sträva efter att upprätthålla den manliga fasaden” innebar att känna sig främmande inför sina tidigare aktiviteter, samtidigt som man längtade efter dem. Att betona gamla seder och bruk beskrevs som viktigt. Det framkom negativa synsätt på homosexualitet, jämställdhet och religionen av idag, ”*Jag har inte ändrat mina åsikter från förr.*” En man konstaterade att nuförtiden kunde man visa Jesus könsorgan på film. Att känna sig utestängd från manlig gemenskap upplevdes som svårt (en man hade av sin församling blivit anklagad för sexuellt ofredande mot en ung flicka och fick som gammal inga besök från medlemmar från den församlingen). Att inte fokusera på fysiska svagheter tolkades som ett sätt att förneka sin ålderdom, ”*Det enda felet med mej är att jag opererat höften 4 gånger och att jag är prostataopererad och att jag hör och ser sämre.*” Sexuell kapacitet beskrevs som betydelsefull. En man berättade att han inte ville ha urinkateter för då skulle han inte kunna ha sex. Att tillhöra denna manlighet innebar att vara rädd för att bli svag och att inte kunna ta hand om sig själv.

Manligheten ”att relatera till andra och annat” kännetecknades av; att inte vara främmande inför hushållsarbete, att betona kontakt med andra, att lära känna nya människor, att bekymra sig om andra, att acceptera sin ålder och att reflektera över livet. I manligheten ”att relatera till andra och annat” framkom positiva yttranden om att det var bra att kunna klara sig själv i hushållet. Att relatera till andra innebar att berätta om positiva händelser med föräldrar från barndomen, och även hur fantastiskt det var att lära känna nya människor. En man sa om sin granne: *Hon är fantastisk! 91 år gammal och hon läser egna dikter!* Att vara bekymrad över människor i sin omgivning och händelser från förr liksom bekymmer om barnbarn ingick i manligheten ”att relatera till andra”. I denna manlighet fanns beskrivningar om kontakt med det egna åldrande. Det framkom funderingar över livet ”*Var slutar evigheten?*” och konstateranden som: ”*Jag har blivit lite klokare.*” Att känna glädje över att leva och fundera över meningen med livet ingick i denna manlighet. Religiös övertygelse och en tro på evigheten gjorde livet meningsfullt.

Manligheter relaterat till resiliens

Manligheten ”att vara i det manliga centrumet” var den manlighet som främst konstruerades från berättelser från män med hög resiliens. Låg resiliens var inte relaterat till någon speciell manlighet. För manligheterna, och männen, verkar ”att vara i det manliga centrumet” och att veta att man på olika sätt kan relatera till andra män, viktigare än att skatta sig själv högt eller lågt på en skattningsskala som mäter en form av inre styrka.

Delstudie IV

Analysen av äldre samiska kvinnors berättelser om hur det är att vara gammal samisk kvinna resulterade i kategorierna; ”renar som bas i livet”, ”att längta efter specifika samiska värden”, ”att vara värderad som kvinna”, och ”att ändra sig för att överleva”. Dessa kategorier genomsyrades av huvudkategorin ”att balansera mellan olika diskurser”.

Vikten av att balansera var tydlig i alla fyra kategorierna. Att balansera i kategorin ”renar som bas i livet” var uttryckt som; att uppleva en känsla av samhörighet med varje ren, men att också delta i slakt; att äga renar och att inte äga renar; och att vara väldigt skicklig på sameslöjd och ha begränsade möjligheter att sy.

Att balansera i kategorin ”att längta efter specifika samiska värden” var uttryckt som; att längta efter fjällen, men att känna sig för gammal för att flytta; att ha en romantisk bild av det samiska livet, och att leva i en värld där allt är förändrat; och att ha tvingats till att tala det dominerande svenska språket, men att längta efter sitt modersmål.

Att balansera i kategorin ”att vara värderad som kvinna” var uttryckt som; att betona jämställdheten mellan kvinnor och män inom den samiska kulturen, och att leva i en kultur, som domineras av manliga renskötarens aktivitet; att betona vikten av att tillhöra en stor familj och att vara tvungen att lämna ifrån sig barn; och att vara fysiskt stark, men att inte vilja demonstrera sin fysiska styrka tillsammans med män.

Att balansera i kategorin ”att ändra sig för att överleva” var uttryckt som; att ha en positiv bild av den moderna renindustrin, och förneka känslan av att rennäringen som sådan upplevdes som hotad; och att få uppmärksamhet från svensk media, men att då känna sig tvungen att motsvara den traditionella bilden av att vara same.

Balansen i dessa kategorier var att balansera mellan olika diskurser som; att vara renägare och att inte vara renägare, att vara same och att vara svensk, att drömma om förr och att titta framåt, att betona jämställdhet mellan kvinnor och män och att leva i skuggan av manliga renskötare, och att ändra sig för att överleva och samtidigt sträva efter att få vara specifik samisk.

Delstudie V

Studie V visar maktförskjutningar vid olika intervjutillfällen. Dessa maktförskjutningar synliggjordes främst för intervjuaren när den intervjuade på något sätt markerade att hon/han tog tillbaka makten. De maktförskjutningar

som vi reflekterar över var relaterade till diskurserna; ”ålder, genus och utbildning” (intervju 1); ”etnicitet och utbildning” (intervju 2); ”klass, ålder och kropp” (intervju 3); ”ålder, genus och ideologi” (intervju 4). Resultat och reflektion är skrivna i ett avsnitt, och redovisas nedan i resultatdiskussionen.

DISKUSSION

Metodologiska överväganden

Som beskrivits i metoddelen har alla skalorna i artikel I visat sig vara valida och reliabla. Sambanden mellan skattningarna på de olika skalorna väcker olika frågor. Är det så att de olika salutogena begreppen är lika, och att därför frågorna i de olika skalorna påminner om varandra? Kan detta i så fall ses som ytterligare en validering av resultatet i delstudie I, som visar att de salutogena skalorna har samband med psykisk hälsa? Om skalorna mäter samma sak, *vad* mäter då dessa skalor? Kan det i framtiden utformas en ny skala som mäter det väsentliga i dessa konstruerade begrepp – en ”inre styrka skala”?

De allra äldsta skattade sig lika högt eller högre på de olika ”inre styrka” - skalorna, jämfört med yngre personer som deltagit i andra studier (t.ex. Chin-A-Loy & Fernsler, 1998; Cowars, 1996; Wahnild, 1993), vilket kan tolkas som att man som mycket gammal mår bra och upplever en ”inre styrka”. Att som gammal både bli utvald och känna att man orkar delta i en stor forskningsstudie kan eventuellt ha påverkat dessa positiva resultat. Det är också viktigt att komma ihåg att deltagarna utgjorde en selekterad grupp av de mest alerta och kognitivt intakta mycket gamla människorna.

Börjesson (2003) menar att enkätundersökningar i allmänhet producerar vissa typer av vetande som är relaterade till specifika diskurser. I delstudie I skulle den diskursen kännetecknas av betoning av individens styrka. Börjesson påpekar vidare att de frågor som ställs och de möjliga svarsformer som finns gör enkäten till en diskursiv praktik, som producerar åsikter, känslor och önskemål. Frågandet vilar alltid inom en given diskursiv ram, en diskurs, som den frågande liksom den svarande förväntas dela. Den diskursiva ramen i delstudie I skulle då vara betoningen av det individens inre styrka och av det friska – hälsa – i stället för betoning av ohälsa.

I delstudierna II och III valdes kvalitativ innehållsanalys som analysmetod. Syftet med båda studierna var att synliggöra olika kvinnligheter och manligheter. Vid första genomläsning försökte jag frigöra mig så mycket som möjligt från olika genusperspektiv och jag försökte närma mig texten så fördomsfritt som möjligt. Jag sökte först det textnära innehållet i texten. Kanske analysen skulle ha gått snabbare om jag redan från början letat i texten efter det som relaterade till genus. För mig var det dock viktigt att försöka vara så

”teoritom” som möjligt vid en första genomläsning och analys. Att använda innehållsanalys gjorde att jag inledningsvis kände mig fri och jag var inte bunden till att finna vare sig fenomen eller sociala processer (jfr Baker *et al.*, 1992). Sedan texten analyserats och uttryckts i kategorier och subkategorier analyserades dessa utifrån genusperspektiv.

Analysen i delstudie IV gjordes med inspiration av Grounded Theory (GT). Symbolisk interaktionism är en grundläggande teori inom GT (Dahlgren *et al.*, 2004). Vid intervjutillfällena kan det vara betydelsefullt att fundera över hur olika symboler påverkar mötet, eftersom symboler är viktiga i olika maktförhållanden. Vilka symboler (omedvetna och medvetna) förmedlade jag under intervjutillfällena med de samiska kvinnorna? Jag vet att jag försökte att inte förmedla symboler eller bete mig på sätt som eventuellt kunde relateras till makt som; strikt dräkt, avmätt förhållningssätt eller alltför formellt språk. De flesta av de samiska kvinnorna förmedlade på något sätt sitt samiska ursprung via symboler i sina hem. De symboler jag noterade var, tavlor av etablerade samiska konstnärer, egentillverkad sameslöjd, verktyg som använts i den samiska renskötseln, bilder från gångna tider och samiska tidskrifter. Dessa symboler och andra erfarenheter i samband med intervjuandet påverkade min förförståelse till exempel genom att de fanns med i utformandet av ”memos” och påverkade därmed analysen. Memos kan översättas som en slags privata anteckningar och funderingar, mer eller mindre teoretiskt grundade, som görs under forskningsprocessen.

De kvalitativa analysmetoderna i denna avhandling skiljer sig främst åt genom att intervjuerna i delstudierna II och III har genomförts av andra forskare, medan jag själv har gjort intervjuerna i delstudie IV. I delstudierna II och III hade jag inte minnesbilden av en person bakom de skrivna orden, vilket kan vara både till nackdel och till fördel. Nackdelar kan vara att jag som forskare alltför mycket distanserar mig från personen bakom det skrivna ordet och att jag går miste om dimensioner i intervjutillfället som känslor, lukt, syn- upplevelser, tonfall, mimik osv. Fördelen kan vara att texten talar direkt till mig och att det då kan innebära större möjligheter att analysera på en mer abstrakt och analytisk nivå. Det är svårt att säga om mina analyser hade varit annorlunda om jag själv gjort intervjuerna med de gamla kvinnorna och männen. Troligtvis hade jag delvis fått andra berättelser eftersom både den intervjuade och intervjuaren är medskapare i berättelsen (Mishler, 1995). Delstudie IV har genomförts av närhet mellan intervjuare och den som intervjuats och som forskare har jag använt mig själv som forskningsinstrument. Jag har reflekterat över om detta kan ha varit hämmande i min tolkningsprocess. Min tolkning är att det inte hade någon avgörande betydelse för analysen.

Delstudie V är inspirerad av Foucaults (1993) syn på makt och diskurser, och i studien reflekteras över maktförhållanden inom diskurserna ålder, genus, etnicitet, utbildning, kropp, och ideologi. Att göra en diskursanalys av egna upplevelser i samband med olika intervjutillfällen kan kanske ifrågasättas utifrån ett strikt vetenskapligt perspektiv. Det finns kanske risk för att tolkning och analys blir alltför subjektiva? Jag hävdar dock att genom att teoretisera egna upplevelser av olika intervjutillfällen utifrån makt och diskursbegrepp bidrar detta till ökad medvetenhet om betydelsen av olika diskurser i ett möte. Vid reflektion är det positivt att reflektera tillsammans med andra och i studie V har vi varit två som hjälpts åt att reflektera.

Urval

Deltagarna i delstudierna I – III var en selekterad grupp gamla människor, som själva kunde skatta sig och sina upplevelser på olika skattningsskalor, som mäter ”inre styrka” och upplevelser av hälsa, och som kunde delta i tematiska intervjuer. I delstudie II ingick berättelser från 31 kvinnor och i studie III ingick berättelser från 13 män. Det kan ifrågasättas om 31 intervjuer var för många för en kvalitativ studie. Jag har dock försökt att analysera dessa 31 intervjuer lika omsorgsfullt som de 13 intervjuerna med männen. Det är svårt att säga om jag hade funnit, till exempel ytterligare en manlighet om jag haft fler intervjuer, men min bedömning är att ytterligare intervjuer troligtvis inte skulle ha påverkat resultatet, då jag läst och/eller lyssnat till många av de andra intervjuerna som ingår i Umeå 85+ studien.

Deltagarna i delstudie IV var nio samiska kvinnor. Jag försökte ha en öppen attityd för att få kontakt med olika samiska kvinnor. I en kommun rekommenderade bensinförsäljaren en samisk kvinna för intervju. Namn på de tre sista kvinnorna fick jag via kontakt med en ordförande i en sameby. Att intervju kvinnor som endast rekommenderar varandra kan medföra att deltagarna i studien kan vara släkt eller att de kommer från alltför lika sociala förhållanden. Därför menar jag att det var berikande att tillämpa en modifierad snöbollsmetod vid urvalet.

Urvalet av intervjusituationerna i delstudie V grundade sig på egna upplevelser av maktförskjutningar i samband med fyra olika intervjusituationer. Andra situationer hade kunnat väljas men de situationer jag valde innehöll de tydligaste maktförskjutningarna.

Ömsesidighet i intervjuerna

Inom 85+ projektet har vi strävat efter öppenhet och vi har ständigt fört diskussioner om erfarenheter i samband med att intervju mycket gamla personer. Dessa diskussioner har bidragit till större medvetenhet om betydelsen av att reflektera över vilka berättelser som ges. Alla människor har flera

perspektiv på samma händelse och den historia som kommer i förgrunden under intervjun beror på variationer i kontexten, lyssnaren och intentionerna (Mishler, 2004; Riessman, 2003). Som forskare är man delaktig i de berättelser som ges och i den tolkning som görs (Cuesta, 2003; Mishler, 2004). Reflektionerna i delstudie V fördjupar diskussionen om hur vi som intervjuare är medskapare till berättelser. Analysen i delstudie V var dels ett sätt att medvetandegöra mig själv som intervjuare om maktförhållanden och maktförskjutningar under intervjutillfällen, dels att problematisera hur makt finns, utövas och förändras i en intervjusituation.

Reflexivitet

Long och Johnson (2000) menar att det i forskning är viktigt att beskriva sig som forskare för att läsaren ska veta vilken epistemologisk grund forskaren står på. De menar även att det är betydelsefullt för forskaren att under forskningsprocessens gång skriva reflekterande anteckningar för att medvetandegöra sig själv om den egna epistemologiska grunden. Reflexivitet är enligt Wilkinson (1988) ett systematiskt studium av forskarens del i forskningsprocessen och därför en nödvändig del i det analytiska arbetet. I manus V har jag skrivit fram mig själv som forskare i samband med att jag tillsammans med en handledare har reflekterat över olika maktförhållanden mellan den intervjuade och mig själv i olika intervjusituationer relaterat till olika diskurser. Inom antropologisk forskning har det sedan 70-talet poängterats att forskaren som person påverkar insamling och analys av data (Ambjörnsson, 2004). Både inom feministisk forskning och inom annan kvalitativ forskning har det länge betonats att forskare och deltagare är samarbetspartners i kunskapskonstruktionen (Wilkinson, 1988).

Att reflektera över maktperspektiv under intervjutillfällen kan vara betydelsefullt för att vidga medvetenheten om hur berättelser konstrueras. För mig har maktperspektiven kanske främst blivit synliga, när intervjupersonen sagt eller reagerat på ett sätt som för mig inte var förväntat (jfr Cutcliff, 2003). Som exempel kan nämnas en intervjusituation med en kvinna, som jag under intervjuns gång uppfattade som tillmötesgående (kanske nästan underdånig?). Jag uppfattade att kvinnan ville svara så uppriktigt som möjligt på olika frågor. Just innan jag skulle lämna henne sa hon: ”Du var en trevlig svensk!” Detta uttalande fick mig att reflektera över att vara utsatt för att vara sedd som ”den andre”, vilket kändes ovant och överraskande. Kvinnans uttalande gjorde mig rent fysiskt medveten om att hon såg på mig som ”inte en av oss” - den andre, men att även jag troligtvis såg på en gammal samisk kvinna som den andre.

Genom vissa kommentarer eller beteenden från gamla kvinnor och män har jag upplevt att mitt försök att positionera mig som forskare (inte främst kvinna, sjuksköterska, relativt välutbildad, svensk) ibland har varit problematiskt. Jag

har upplevt mig betraktad på olika sätt som, (relativt) ung kvinna (går att förstå bland annat utifrån att jag faktiskt var minst 30 år yngre än de jag intervjuade), som svensk, som sjuksköterska, och detta kan naturligtvis ha påverkat intervjun. Att ses som ung kan till exempel innebära att en gammal man har ett faderligt, men även raljerande beteende. Dessa olika attityder påverkar troligtvis de berättelser som ges.

Från feministiskt perspektiv har det betonats att intervjusituationen ska sträva efter ett möte mellan två jämlika agenter (Aléx & Hammarström, 2004; Campbell & Bunting, 1991; Fahy, 2002; Gordon, 1998; King, 1994). Trots alla goda intentioner kan dock intervjusituationen upplevas som, och vara, en form av övergrepp. Inom Umeå 85 + studien ställdes frågor som; mening med livet, rädsla för döden, och synen på att vara gammal. Dessa frågor gick att ställa, trots att de kunde uppfattas som svåra och inträngande. Intervjusituationer kan även innehålla frågor som inte ”bör” förkomma eller som inte anses ”politiskt korrekta”. Till några av de samiska kvinnorna som jag intervjuade ställde jag frågor som ”fiskade” efter hur många renar de ägde. I efterhand har jag funderat över hur jag kunde ta mig friheten att fråga en kvinna från en annan etnisk grupp om hennes ekonomiska tillgångar. De äldre kvinnorna och männen i inlandet, som jag intervjuat, blev inte tillfrågade om hur mycket pengar de hade på banken eller i pensionssparande. Ur ett etnicitetsperspektiv kan en fråga som, ”Hur många renar äger du?” ses som ett övergrepp, som en fråga från en person från en dominerande etnisk grupp.

Trovärdighet

Delstudie I hade många deltagare och deltagarna svarade på flera olika skalor. De mycket gamla graderade sina upplevelser av resiliens, känsla av sammanhang, livsmening och förmåga till självtranscendens på skalor från 1 till 4 och 1 till 7. Att som mycket gammal svara på många olika frågeformulär kan vara både positivt och negativt. Inom forskargruppen har vi många gånger reflekterat över hur många välgenomtänkta och omsorgsfulla svar som gavs på de olika skalorna. Det har dock även förkommit motsatt förhållanden. En egen erfarenhet var att en gammal person som jag intervjuade (en man) efter nästan varje fråga sa: ”Ja, en sju”, utan reflektion. Jag fick då för mig att personen ”kommit på” att det ”bästa” svaret var en sju.

Ingen av intervjuerna innehöll direkta frågor om genus, men intervjuerna har ändå analyserats från ett genusperspektiv. Detta kan kanske ifrågasättas utifrån ett etiskt perspektiv. Har den intervjuade någon rätt till hur intervjumaterialet kan användas? Jag har själv en gång blivit intervjuad och upplevt mig felciterad, vilket inte kändes bra. De gamla som intervjuades har troligtvis inte alls tänkt i genustermer och därför kanske inte känner igen sig i mina tolkningar. Detta behöver inte betyda att tolkningarna inte är giltiga eftersom analys innebär att

data kondenseras och abstraheras. Resultatet bygger dessutom på berättelser från många olika människor och ingen enskild person ska kunna igenkännas. Inom forskning är det också viktigt att betona forskarens frihet för att kunna komma fram till ny kunskap (Morse *et al.*, 2002). Analyserna har diskuterats med dem som gjort intervjuerna.

Inom kvalitativ forskning diskuteras validitet och generaliserbarhet, kontra begrepp som trovärdighet och överförbarhet (Morse *et al.*, 2002; Rolfe, 2006). Morse *et al.* (2002) menar att begreppen validitet och reliabilitet kan användas både inom kvantitativ och inom kvalitativ forskning. Det viktigaste är dock rigor (noggrannhet i forskningsprocessen), det vill säga att det ska vara tydligt hur forskaren gått till väga. Från början till slutet ska läsaren kunna följa och ta till sig forskningen (Long & Johnson, 2000). De teman som är uttryckta i kvinnligheter (delstudie II) och manligheter (delstudie III) har illustrerats med olika citat som kan anses som validering. Jag har eftersträvat att försöka hitta citat som på ett rättvisande sätt illustrera budskapen i berättelserna. Även de funna kategorierna i analysen av de samiska kvinnorna (delstudie IV) har validerats med citat. Rolfe (2006) menar att det är läsaren som avgör om studien är trovärdig (valid) eller ej, vilket förutsätter en noggrann beskrivning av processen.

Delstudierna I-V genomsyras av konstruktivistiska perspektiv. Att kunna se resultat från olika synvinklar, att använda sig av två eller flera teorier, olika metoder, ingångar, instrument eller undersökare har benämnts som triangulering (Rolfe, 2006). I denna avhandling kombineras både kvantitativa och kvalitativa forskningsmetoder, och olika teorier som belyser genus, diskurser, tillgång till olika kapital, intersektionalitet och symbolisk interaktionism har varit inspirationskällor för analysen. Triangulering har åstadkommit genom kombination av olika metoder och kombination av olika teorier.

Analys av intervjuerna i delstudierna II och III gjordes delvis under samma tidsperiod som jag intervjuade gamla människor i Västerbottens inland inom 85+ projektet. Under analysens gång har jag även deltagit i analys av andra intervjuer inom 85+ studien (intervjuer som inte tillhörde personer som skattat högst och lägst på resiliens – skalan). Erfarenheterna av att själv intervjua och att delta i olika uppsatsarbeten och seminarier där tolkningar av äldre människors berättelser varit i fokus, kan naturligtvis ha påverkat tolkningen av de utvalda intervjuerna till i delstudierna II och III. Jag menar dock att mina erfarenheter av ett stort antal intervjuer med personer inom Umeå 85+ projektet främst kan ses som en validering av resultaten i studierna av de olika kvinnligheterna och manligheterna eftersom många berättelser som jag har läst stödjer mina tolkningar. Resultaten i dessa studier har även diskuterats i ett flertal seminarier där de som utfört intervjuerna har deltagit.

Intervjuerna med de samiska kvinnorna gjordes under relativt lång tidsperiod och under den tidsperioden påbörjades analysen. De kategorier som framkom efter analys av sex intervjuer fick ”utvärderas” av två av de tre sist intervjuade personerna. För mig var det viktigt att kunna visa analysen för dessa kvinnor och att de bekräftade mina tolkningar. Två yngre samiska kvinnor har även läst ett manus från delstudie IV och funnit tolkningarna trovärdiga, vilket kan ses som validering med hjälp av experter (jfr Lincoln & Guba, 1985). Morse *et al.* (2002) ifrågasätter synsättet att trovärdigheten styrks, när man som forskare går tillbaka till deltagarna eller frågar nya deltagarna om de finner analysen trovärdig. De argumenterar för att även om den intervjuade inte håller med om den tolkning som forskaren gör, kan tolkningen vara riktigt. Enligt Morse *et al.* (2002) finns risk för att analysen blir för textnära och inte lyfts tillräckligt om de som intervjuats ska bekräfta den gjorda analysen. Delstudie V utgörs av en reflektion angående maktperspektiv i olika intervjusituationer relaterat till olika positioneringar som intervjuare och intervjuad intar relaterat till olika diskurser, och hur dessa positioneringar troligtvis påverkar de berättelser som ges.

Resultatdiskussion

Resultatdiskussionen inleds med en kort sammanfattning av resultaten från de olika delstudierna. Dessa resultat diskuteras därefter utifrån begreppen resiliens, det ”goda” och det ”svåra” åldrandet. Resultaten diskuteras även utifrån arbete och sexualitet eftersom dessa områden varit framträdande i våra tolkningar. Dessutom diskuteras begreppen åldersdiskriminering och intersektionalitet, eftersom dessa begrepp är viktiga att lyfta i samband med forskning på gamla människor.

Delstudie I visar att för kvinnor fanns statistiskt signifikant samband mellan skattad resiliens, känsla av sammanhang, livsmening och självtranscendens och skattad upplevd mental hälsa. De kvinnligheter som belysts i delstudie II är ”att leva i förhållande till andra”, ”att vara aktör”, ”att leva i skuggan av andra” och ”att känna sig utanför”. De manligheter som belysts i delstudie III är ”att leva i det manliga centrumet”, ”att sträva efter att upprätthålla den manliga fasaden” och ”att kunna relatera till andra och annat”. Att vara gammal samisk kvinna innebar att kunna balansera mellan olika diskurser som; att vara renägare och att inte vara renägare, att vara same och att vara svensk, att drömma om förr och att titta framåt, att betona jämställdhet mellan kvinnor och män och att leva i skuggan av manliga renskötare och att kontinuerligt ändra sig och samtidigt sträva efter att få vara specifik samisk.

Resiliens och olika sätt att förhålla sig som kvinna och man

Delstudie 1 påvisade statistiskt signifikant samband mellan självskattad resiliens och självskattad mental hälsa för kvinnorna. Detta samband fanns ej för männen, vilket kan tolkas som att resiliens betyder mindre för männens mentala hälsa än

för kvinnornas. Skillnaden kan också ha samband med att männen var färre än kvinnorna. Resultaten från delstudie II visade att kvinnligheten ”att vara aktör” främst framkom från berättelser med kvinnor med hög resiliens. Kvinnligheten ”att leva i ett sammanhang” framkom från berättelser av kvinnor med uppmätt hög och låg resiliens. Kvinnligheterna ”att leva i skuggan av andra” och ”att känna sig utanför” framkom främst från intervjuer med kvinnor med uppmätt låg resiliens. Resultaten i delstudie III visade att manligheten ”att vara i det manliga centrumet” främst framkom från berättelser från män med uppmätt hög resiliens. Ingen av de funna manligheterna relaterades främst till låg resiliens. Manligheterna ”att sträva efter att upprätthålla den manliga fasaden” och ”att kunna relatera till andra och annat” fanns både bland män med uppmätt hög och låg resiliens. En tolkning av resultaten i delstudie III är att för män var skattad hög resiliens detsamma som att vara i det manliga centrumet. Min tolkning är att för att må bra som mycket gammal man, är inte främst resiliens det viktiga. Resiliensskalan är utvecklad från kvalitativa intervjuer med kvinnor (Wagnild & Young, 1990) och resultaten från våra studier leder till frågan om resiliensskalan kan vara genusblind och att skalan främst mäter kvinnors ”inte styrka”?

Det ”goda” åldrandet

Kvinnligheten ”att leva i ett sammanhang” och även manligheten ”att leva i förhållande till andra och annat” motsvarade de föreställningar i samhället som betonar att oberoende av kön innebär det goda åldrandet mognad, ökad visdom (Erikson, 1982), gerotranscendens (Tornstam, 1996) och förmåga till att anpassa sig till begränsade resurser (Lang *et al.*, 2002). Från ett androgynt perspektiv kan dessa genuskonstruktioner tolkas som att som gamla blir vi alltmer lika varandra, och att genus är underordnat begrepp som mognad, visdom och transcendens (Erikson, 1982; Tornstam, 1996). Mina tolkningar tyder dock på en skillnad mellan kvinnligheten ”att leva i ett sammanhang” och manligheten ”att leva i förhållande till andra och annat”. Kvinnor som skapade kvinnligheten ”att leva i ett sammanhang” berättade på ett mer varierat och framträdande sätt om kontakter med anhöriga, det dagliga livet, samhällsförhållanden och evigheten än de män som skapade manligheten ”att leva i förhållande till andra och annat”.

”Att leva i ett sammanhang” kan även ses som en uppfyllelse av förväntningar på hur en kvinna ska vara. Under 1900-talet har det betonats att kvinnor bör ta hand om familj och hem och ansvara för relationer. Att som gammal kvinna ”leva i ett sammanhang” kan även jämföras med studier som visar på betydelsen av att uppleva hemmastaddhet (Ekman *et al.*, 2001; Zingmark, *et al.*, 1993, 1995). Zingmark *et al.* (1993, 1995) menar att hemmastaddhet är att känna sig närvarande, att uppleva kontakt med andra och att uppleva helhet, mening och samhörighet. Hemmastaddhet ses i dessa studier som ett begrepp som inte är knutet till det konkreta hemmet, utan hemmastaddhet kan ses som en andlig

upplevelse och hemmet kan symbolisera till exempel hem till Gud. Begreppet hemmastaddhet är dock myntat utifrån fenomenologiska studier där metaforer som att ”längta hem”, ”känna sig som hemma” och ”komma hem” har varit betydelsefulla. Price (2002) ifrågasätter dessa metaforer och menar att för många kvinnor och barn är hemmet inte förknippat med positiva upplevelser utan med negativa upplevelser av otrygghet och våld.

Från det kärleksperspektiv som beskrivits av hooks (2000) kan kvinnorna med kvinnligheterna ”att leva i ett sammanhang” och ”att vara aktör” och manligheten ”att kunna relatera till andra och annat” ses som att de lever i en medveten kärlek, eller som Sara Lidman (1983) uttrycker det i sitt järnbaneepos; att de lever med ”en kärleksfull blick”. Kvinnligheten ”att vara en aktör” var att ha utvecklat kraft och egna strategier för att klara av svårigheter i livet, vilket kan ses som en alternativ bild till kvinnan som enbart vårdande och underordnad. Lidman berättar i sin bok ”Lifsens rot” (1997) om vreden som livets urkraft, vilket kan jämföras med den beskrivna kraften och kampen i kvinnligheten ”att vara aktör”. En viktig strategi för att komma över svårigheter i livet för kvinnorna med den kvinnligheten var humor. Skrattets betydelse för att komma över svårigheter, och för livet, är belyst i andra studier (Rose, 1990; Jeffry & Foster, 1997). Bränström Öhman (2005) beskriver att en genomgående tråd i Sara Lidmans järnbaneepos handlar om den kärleksfulla blicken (som kan riktas mot människor, djur, växter) och skrattet som finns jämte ”grå-ilet” (Lidman, 1983). Bränström Öhmans (2005) tolkning av Lidman är att som människor har vi valet att i vår vardag se med den kärleksfulla blicken och använda oss av skrattet för att motverka dysterhet och ”grå-il”.

För männen i mina studier verkade ett gott åldrande främst vara att fortfarande kunna relatera till det manliga centrumet. Egen styrka, kraft och potens betonades. Fanns inte styrkan som gammal berättade männen om styrkor från förr. Manligheten ”att vara i det manliga centrumet” uppvisar ett gott åldrande men detta åldrande kan inte relateras till det som traditionellt ses som visdom (Erikson, 1997) och gerotranscendens (Tornstam, 1996). Att som gammal fortfarande uppleva sig ”vara i det manliga centrumet” kan ses som ett åldrande där den dominerande manlighetsdiskursen var att vara stark, framåt och att poängtera det egna jaget. Detta resultat kan jämföras med Connells (1995) teorier om den hegemoniska maskuliniteten, där mäns styrka och framgång betonas.

Manligheten ”Att kunna relatera till andra och annat” synliggör dock en manlighet som ger en otraditionell bild av att vara man, kanske formad utifrån den jämställdhetsdiskurs som funnits i samhället. ”Att kunna relatera till andra och annat” tolkas som att ha ett gott åldrande.

Det ”svåra” åldrandet

Trots att de mycket gamla i mina studier utgjorde ett positivt selekterat urval av de allra äldsta visade det sig att två kvinnligheter och i viss mån en manlighet var förenad med olika svårigheter med att vara gammal. Kvinnligheten ”att känna sig utanför” kan ses i ljuset av studier som visar att uppleva utanförskap, att uppleva alienation, även kan beskrivas som att uppleva hemlöshet. Upplevd hemlöshet är beskrivet i studier av patienter med svåra hjärtproblem (Ekman *et al.*, 2001), demenssjukdom (Zingmark *et al.*, 1993) och inom palliativ vård (Rasmussen *et al.*, 2000). I kvinnligheterna ”att känna sig utanför” och ”att leva i skuggan av andra” fanns berättelser om ett svårt åldrande. Att som gammal uppleva sig som alienerad, och som att livet främst inneburit ”att vara piga” kan relateras till andra studier som visar att kvinnor genom sina liv betonar omsorg om andra och att de själva får plats och tid efter det att anhöriga fått det utrymme de ”behöver” (jfr Carlstedt, 1992; Jonasdottir, 2003). Att genom livet dominerats av den manliga normen kan leda till att en gammal kvinna medvetet eller omedvetet upplever att hon ständigt levt i skuggan av andra, eller att den genusordning hon levt i bidragit till upplevelser av ensamhet och alienation.

I manligheten ”att sträva efter att behålla den manliga fasaden” framkom vissa känslor av ensamhet och känslor av att känna sig främmande inför sin kropp och ålder. Manligheten genomsyras dock av upplevelser av längtan efter närhet med, och att kunna relatera till manligheten ”att vara i det manliga centrumet”.

Arbete

För kvinnor och män beskrevs arbetet som viktigt både i det förflutna och i nuet. Det fanns även beskrivningar av att arbetet var detsamma som meningen med livet. Bland kvinnligheterna ”att leva i ett sammanhang” och ”att vara aktör” beskrevs arbetet som en självklar del av livet, ”*Det var bara att arbeta.*” Även om det fanns beskrivningar av att livet många gånger varit svårt, beskrevs arbetet som meningsfullt och som en styrka och kraft. Att leva i den kvinnliga diskursen ”att vara aktör” var att som gammal förhålla sig till arbetet på ett avslappnat och lustfyllt sätt. Att ”skapa daglig ordning”, som att torka av köksbordet och att diska litet, var positiva dagliga uppgifter. Även om inte kvinnorna jämförde att ”skapa daglig ordning” med det hemarbete som de haft i sitt tidigare liv, visar en tidigare studie, att hemarbetet förr har varit tungt (Forssén & Carlstedt, 2003). Det upplevdes även som meningsfullt att handarbete eftersom detta även kunde medföra möjlighet till meditation över livet. Även manligheten ”att relatera till andra och annat” innebar att uppleva förnöjsamhet och tillfredställelse i det vardagliga görandet. Att som man ha kunskap om hur ett hem sköts kan ses som en tillgång när ålder och minskade resurser gör att aktiviteter utanför hemmet inte är lika tillgängliga som tidigare.

Lang *et al.* (2002) har beskrivit en modell som de benämner Selective Optimisation with Compensation (SOC) som innebär att man som gammal till exempel; väljer färre aktiviteter per dag; använder alternativa mått för att nå sina mål; och att man avsätter mer tid än tidigare för specifika aktiviteter. Att finna lust och glädje i att klara viss matlagning och disk kan ses som ett sätt att kunna förhålla sig i sin närmiljö (Baltes & Smith, 2003; Forssén & Carlstedt, 2003).

Kvinnorna uttryckte förvåning över att de hade fått det så bra ekonomiskt. De gav inget intryck av att de själva hade värderat eller värderade sitt arbete i hemmet utifrån ett ekonomiskt perspektiv. Reproduktivt obetalt arbete, som skötsel av barn och hem, som tidigare främst utfördes av kvinnor, har traditionellt sett inte betraktats som ”riktigt arbete”. Studier har dock visat att utanför det obetalda hemarbetet har kvinnor som fötts i Sverige i början av 1900-talet oftast periodvis tjänat pengar själva till exempel genom att sköta lagård och djur och genom att ha städats hos andra (Carlstedt & Forssén, 1999).

I våra studier fanns skillnader mellan hur kvinnorna och männen berättade om arbete. Männen betonade främst sitt livsarbete som resulterat i byggnader och ekonomisk trygghet, medan kvinnor beskrev hur de genom vardagsarbetet här och nu ”skapar daglig ordning”. I kvinnligheten ”att känna sig utanför” och delvis i kvinnligheten ”att leva i relation till andra” upplevdes arbetet både från förr och nu som att vara utsatt för krav och tvång.

Sexualitet

Männens berättelser innehöll flera sexuella anspelningar, vilket tolkas som att de själva inte såg sig som könlösa. Den egna sexuella kapaciteten betonades och det fanns citat som anspelade på att kvinnor sågs som sexuella objekt. Betoningen av egen sexualitet kan kontrasteras mot Flemings (1999) påstående om att gamla män ofta ses som könlösa i samhället. I en studie av äldre veteraner i USA fann Stansbury *et al.* (2003) att sexualiteten, i jämförelse med andra fysiska förmågor, är viktigast och mest central för den maskulina identiteten. Att fokusera på egen manlig sexualitet stämmer även överens med tidig sexologisk forskning (Rubin, 1975). Jackson (1987) beskriver hur tidiga sexologer, inspirerade av Darwins idéer, såg mannen som en aktiv erövrare medan kvinnan sågs som den passiva, den som ville bli erövrad. Hubbard (1993) menar att den biologiska synen på sexualitet måste ifrågasättas, och hon menar i stället att sexualiteten kan ses som en social konstruktion, vilket även betonas i andra studier (Kulick, 1997; Richmond & McKenna, 1998). Fleming (1999) tycker att män är offer i förhållande till machokulturen och menar att om män tidigare i livet främst betonat vikten av den egna potensen i förhållande till sitt sexualliv riskerar de att som gamla inte få del av andra former av intimitet. Endast en kvinnas berättelser handlade om sexualitet. Hennes berättelser genomsyrades av hennes önskan att träffa en man. Hon ville ha en manlig

bekantskap, men hon ville ”*inte ligga med dem!*”. Min studie antyder att sexualitet är ett utforskat område bland äldre, speciellt bland kvinnor.

Åldersdiskriminering

Det finns en risk att betrakta gamla som annorlunda genom att definiera och förstå dem på ett förenklat och generaliserat sätt (Cuddy *et al.*, 2005; Minichiello *et al.*, 2000). Krekula *et al.* (2005) påpekar att begreppet åldersdiskriminering introducerades redan på slutet av 1960-talet och att åldersdiskriminering kan jämföras med begrepp som rasism och sexism.

Åldersdiskriminering är beskrivet som en process av trångsynt systematisk stereotypering och diskriminering av en speciell åldersgrupp, och speciellt av de allra äldsta (Butler, 1969). Åldersdiskriminering uttrycks bland annat i språket. Ord som associeras med äldre är ensamhet, inflexibilitet, improduktivitet, senilitet, svaghet och avsaknad av energi. Det finns även positiva stereotypier av gamla som att de är snälla, visa, fria och pålitliga. Palmore (1999) menar att språket är starkt bidragande till konstruktioner av att vara gammal i samhället. I språket uttrycks åldersdiskriminering bland annat som överlägset beskyddande och Palmore (1999) menar att sjukvårdspersonal tror att gamla tycker om att man pratar ”baby talk”, barnspråk. Naussbaum *et al.* (2005) påpekar att åldersdiskriminering är särskilt tydligt bland sjukvårdspersonal som, menar de, har en tendens att betona gamla kvinnors ynklighet, beroende, maktlöshet, passivitet och svaghet, vilket inte i samma utsträckning betonas i relation till gamla män.

Stereotypa bilder av äldre är att de framställs dels som varma och dels som inkompetenta ”doddering but dear”, ”gaggig och gullig” (Cuddy & Fiske, 2002; Cuddy *et al.*, 2005). Äldre män bedöms vara mer feminina och mindre maskulina än yngre män (Cuddy *et al.*, 2005), kanske för att svaghet socialt och kulturellt ofta förknippas med kvinnlighet? Cuddy *et al.* (2005) konstaterar att om en person anses ”vara varm” korrelerade detta med att få hjälp, och anses en person vara inkompetent innebär detta oftast att bli socialt utesluten. Grupper, som anses varma och inkompetenta, som äldre, blir hjälpta vilket ofta är positivt, och de blir uteslutna, vilket alltid är negativt (Cuddy *et al.*, 2005). Det finns andra grupper som beskrivits utifrån stereotypa bilder av att vara varma och inkompetenta, exempelvis kvinnor och svarta i USA. Högstatusgrupper anses ofta som kompetenta och kalla. Både kvinnor och svarta i USA har efter politisk kamp fått ökade rättigheter och synsättet att de är varma har förändrats (Cuddy, & Fiske, 2002.)

Spector-Mersel (2006) poängterar att forskning oftast inte belyser maskuliniteter i samband med hög ålder. I motsats till unga och medelålders män uppfattas äldre män som att de saknar genus. Hon menar att det är kulturellt omöjligt att

vara en ”riktig man” och en gammal person. Enligt Biggs (2004) innebär att vara gammal man dels att inte vara en ”riktig man” och dels att inte vara ung. Från att ha varit alltför synlig blir man som gammal man osynlig. Manligheterna ”att vara i centrum” och ”att sträva efter att upprätthålla den manliga fasaden” framhärdar i synen på sig själva som kraftfulla eller strävar efter att vara kraftfulla. Manligheten ”att relatera till andra och annat”, innebär att det även bland de allra äldsta finns andra synsätt på vad det innebär att var man. Biggs (2004) menar att ur ett poststrukturalistiskt perspektiv kan den åldrade identiteten ses som mer och mer varierad och åldrandet menar Biggs kan ses som en föreställning - ett uppträdande (jfr Butler, 1999). Från det perspektivet kan man tolka att ålder konstrueras – eller berättas—på samma sätt, som genus. Vi konstruerar vår ålder – gör (berättar) vår ålder relaterat till diskursiva möjligheter och förväntningar.

Intersektionalitet

Ur ett konstruktivistiskt perspektiv är det många samverkande faktorer som påverkar vårt sätt att vara och förhålla oss i tillvaron. I den här avhandlingen har delstudierna II och III fokuserat på perspektiven genus och ålder. I delstudie IV är främst etnicitet, genus och ålder synliggjorda, men även klass uppmärksammas eftersom det i kvinnornas berättelser framkommer hur betydelsefullt det har varit (och är?) att äga renar inom den samiska kulturen. I delstudie V synliggörs maktrelationer i förhållande till olika diskurser som ålder, genus, etnicitet, utbildning, kropp och ideologi.

Inom den samiska kulturen fanns under början av 1900-talet kvinnor som var förespråkare och som kämpade för samernas rättigheter och överlevnad. Elsa Laula var samisk barnmorska och skrev ”Inför lif eller död” 1904 (Laula, 2003, originalutgåva 1904). Skriften kan tolkas som en propagandaskrift för samernas rättigheter. Redan 1905 bildade Laula och Klementson en lapps kvinnoförening (Nilsson *et al.*, 1989). Laulas skrift kan ses ur ett intersektionellt perspektiv där hon dels för samernas kamp, men även bryter normen för hur en kvinna ska vara. Som agitator framstod Laula både som same och som kvinna. Detta torde ha varit utmanande och i lokalpressen beskrevs Elsa Laula som en självsäker, osympatisk och uppblåst dam (Nilsson *et al.*, 1989). Även om Laula blev förlöjligad i pressen var hon en stark samisk kvinna, som kan ha haft betydelse för att de samiska kvinnorna i denna studie upplevde sig som aktörer och jämställda.

Utifrån tolkningar av de intervjuade samiska kvinnornas berättelser framkom huvudkategorin ”Att balansera mellan olika diskurser – konsten att leva som gammal samisk kvinna”. Att balansera ska dock inte tolkas som att stå mitt emellan två poler för att upprätthålla en slags jämvikt mellan att t ex. vara svensk/same, renägare/icke renägare, att tala svenska/att tala samiska, att

drömma om det gamla/ att titta framåt. Balansen var relaterad till olika dominerande maktförhållanden som etnicitet och ägande, och kan ses ur ett intersektionellt perspektiv.

Balanserandet kan även ses som att de samiska kvinnorna har en förmåga att positionera sig. Kvinnorna kan ”spelets regler” och de vet/förstår hur de ska förhålla sig under olika historiska och sociala omständigheter. Bourdieu (1995) har använt sig av begrepp som ”ha känsla för spelet” och ”möjlighetsrum”. Utifrån dessa begrepp kan kvinnornas agerande ses som att de har möjligheter att positionera sig, men att dessa möjligheter är relaterade till kvinnornas habitus, som är format utifrån tillgång till sociala, ekonomiska och kulturella kapital. Culley (2006) menar att begreppet etnicitet kan analyseras som likvärdigt med begreppet habitus och att begreppet habitus kan vara till hjälp i utvecklandet av en kritisk kulturell teori inom ämnet omvårdnad. Begreppet etnicitet kan vara viktigt i vissa kontexter, men vi kan inte definiera människor enbart i förhållande till etnicitet (Culley, 2006). Mouffe (1992) menar att subjektet – aktören – är konstruerad relaterat till olika diskurser och att det är viktigt att se hur man positionerar sig som subjekt inom dessa diskurser. Utifrån detta perspektiv är det inte möjligt att tala om människan som en homogen social agent, utan Mouffe menar att vi har olika identiteter som visar sig i olika diskursiva sammanhang. De samiska kvinnorna positionerar sig som samer eller svenskar, som jämställda eller underordnade, som romantiskt tillbakablickande eller framsynta, relaterat till olika diskursiva omständigheter.

Forskning med betoning på intersektionalitet relateras till olika perspektiv som ålder, genus, etnicitet och klass (de los Reyes *et al.*, 2003; Molina, 2004). Ett intersektionellt perspektiv ger en komplex bild av att vara människa och ger utrymme för mer individualistiska perspektiv, som troligtvis mer svarar an mot den historiska, sociala och kulturella verklighet som nu tillhör den rådande diskursen, både inom samhället i stort och inom genusvetenskaplig forskning. Det finns dock risk för att betoningen av olika sätt att förhålla sig som kvinna och man medför ett alltför individualistiskt tänkande. Ur ett strukturellt perspektiv har betoning av en gruppns likheter, med betoning av begrepp som solidaritet inom gruppen, använts för att uppnå förändringar för grupper som varit förtryckta och underordnade.

Slutsatser

Delstudierna i denna avhandling handlar om komplexiteten i att vara mycket gammal. I förhållande till den forskning som betonar skillnader mellan kvinnor och män visar studierna i denna avhandling på olika sätt att skapa kvinnligheter och manligheter. För att inte åldersdiskriminering ska utvecklas i samhället behövs studier som påvisar olika sätt att förhålla sig som mycket gammal kvinna och man. Att i forskning analysera ålder, genus och etnicitet liksom utbildning, kropp och ideologi och sexualitet kan ur konstruktivistiskt perspektiv

förhoppningsvis leda till reducering av stereotypa beskrivningar av de allra äldsta.

Kvinnligheten ”att leva i ett sammanhang” motsvarar den samhällsdiskurs som betonar att som gammal har man möjlighet att uppnå visdom och transcendens. Denna kvinnlighet motsvarar även historiska och sociala diskursiva förväntningar på en kvinna som vårdande och som en person som betonar kontakt med anhöriga och vänner. ”Att leva i skuggan av andra” och ”att känna sig utanför” är kvinnligheter som inte lyckas med att införliva (eller bryta) den historiska och sociala förställningen av kvinnan, som vårdande och passiv. Kvinnligheten att ”vara aktör” är den kvinnlighet som främst inte motsvarar den för många traditionella synen på att vara kvinna och ”att vara aktör” är troligtvis påverkad av den jämställdhetsdiskurs som funnits i det svenska samhället.

Manligheterna ”att vara i det manliga centrumet” och ”att sträva efter att upprätthålla den manliga fasaden” är präglade av den historiska och sociala kontexten som har betonat manligt förnuft och styrka liksom vikten av individualitet och av att vara lyckad. Manligheten ”att leva i relation till andra och annat” är en alternativ manlighet som troligtvis har påverkats och formats i den jämställdhetsdiskurs som funnits i det svenska samhället.

Det är viktigt att problematisera vad det innebär att vara gammal och att tillhöra en annan etnicitet. Min studie om äldre samiska kvinnor belyser hur de genom åren har lärt sig att positionera sig mellan olika diskurser. Utifrån de möjligheter de har haft har de varit aktörer i sina egna liv, men de har även periodvis varit tvungna att anpassa sig till olika dominerande diskurser som att tvingas bli förflyttade och att under lång tid inte få prata sitt eget språk.

Att analysera möten och intervjusituationer utifrån maktperspektiv kan vara ett sätt att öka sin medvetenhet om hur berättelser om andra och oss själva skapas. Vår tolkning av berättelser eller vad som händer i ett möte behöver problematiseras. Ofta tolkar vi möten och berättelser utifrån dominerande diskurser som; att det är positivt att bli betraktad som ung kvinna; att det är positivt att vara betraktad som trevlig; och att det är positivt att bli betraktad som om man har kommit en bit på väg i sin andlighet. Tolkningar som kan tyckas självklara kan vara värdefulla att problematisera. Med hjälp av olika teorier som problematiserar etablerade diskurser kan nya kunskaper framträda.

Betydelse för vården

Som sjuksköterska och lärare har jag många gånger lyssnat till berättelser om hur besvärliga och tråkiga gamla kvinnor är, exempelvis som patienter på en sjukhussal. Gamla män beskrivs däremot ofta som tacksamma, trevliga och charmiga. Berättelser framkommer i olika sammanhang och för vårdpersonal

kan det vara viktigt att förstå att de är medskapare i de berättelser som ges inom vården. Att reflektera över maktperspektiv i relationer kan vara ett sätt att öka medvetenheten om liksom förståelsen för hur samtalet går, och vad som kan försvåra och underlätta människors möten. Jag upplevde, till exempel, att en kvinna som jag intervjuade i Västerbottens inland inte tyckte att hon hade något att berätta. Jag tyckte inte att jag fick några berättelser. Efter att bandspelaren var avslagen tittade jag på några foton som kvinnan hade på ett skåp, och av ren tillfällighet (eller kanske för att försöka lätta upp stämningen) kommenterade jag ett foto av en hund (jag är inte intresserad av hundar). Kvinnan förändrade då sitt sätt att vara. Hon formligen lyste upp och berättade flera märkliga och positiva situationer som var kopplade just till hunden. Att kunna dela stunder tillsammans och att väcka positiva minnen till livs kan vara ett sätt att kunna uppleva stunder av hemmastaddhet. För vårdpersonal kan detta exempel ses som ett exempel på att försöka stödja det friska.

Ur omvårdnadssynpunkt är kvinnligheten ”att känna sig utanför” den kvinnlighet som troligtvis är mest utmanande att förhålla sig till för vårdare och anhöriga. Omvårdnadsforskare har beskrivit vikten av att försöka stödja den sjuke, den demente, den gamla till att uppleva hemmastaddhet. Den personal som arbetar med människor som upplever sig alienerade och mycket ensamma har ett svårt och ansvarsfullt arbete och behöver själva återkommande stöd och uppmuntran.

Olika sätt att förhålla sig som gammal kvinna och man påverkar troligtvis hälso- och sjukvårdspersonal. Därför borde denna avhandling vara värdefull i omvårdnadsarbetet. Både kvinnor och män lever i ett samhälle där den hegemoniska maskuliniteten är dominerande. Kvinnligheter och manligheter konstrueras fortlöpande och vi deltar alla i konstruktioner av vår egen och andras kvinnligheter och manligheter. Frågor som fortfarande är obesvarade är: Förstärker och återkonstruerar kvinnor och män inom vård och omsorg maskuliniteten ”att vara i det manliga centrumet”? Hur förhåller sig vårdpersonal till andra maskuliniteter? Hur reagerar kvinnor inom hälso- och sjukvården när gamla män ser dem som sexualobjekt?

Sverige blir alltmer mångkulturellt och framtiden kommer att innebära att många gamla har en annan etnisk bakgrund än den svenska. De samiska kvinnorna i denna studie hade en längtan efter gamla tider, men kanske hade de främst en längtan efter sitt modersmål. Människor med annan etnisk bakgrund än den svenska borde erbjudas bilder och text som är igenkännande om de vårdas på olika boenden. Där det inte finns möjlighet till mänsklig kontakt med personer som pratar den gamlas första språk, kan kanske olika tekniska resurser, som nu finns tillgängliga, förhoppningsvis underlätta vård av gamla. Via datorer

och TV borde det kunna spelas upp program där boendes första språk och berättelser från tidigare erfarenheten visas upp.

Mitt avhandlingsarbete belyser att det finns flera sätt att förhålla sig som kvinna (multipla kvinnligheter) och olika sätt att förhålla sig som man (multipla manligheter). Detta forskningsfält är outforskat och därför behövs mer forskning om till exempel hur mötet mellan patient och vårdare blir, relaterat till om patient och vårdare konstruerar lika eller olika kvinnligheter och manligheter.

Vårt samhälle blir alltmer mångkulturellt och forskning om mycket gamla med annan etnisk bakgrund än majoritetsbefolkningen är begränsad. Att analysera gamla människors berättelser utifrån olika perspektiv som ålder, genus, etnicitet, samhällsklass och ideologi saknas i hög utsträckning. Mitt avhandlingsarbete har varit ett försök att problematisera äldre människors berättelser främst utifrån genus och etnicitetsperspektiv. Ytterligare studier behövs för att vidga synsätten på att vara mycket gammal och från ett intersektionellt perspektiv är ålder, genus, etnicitet, utbildningsnivå, ägande, och ideologi fortfarande i hög utsträckning outforskade.

TACK

Jag påbörjade min doktorandtid med att deklarerat att jag vid min ålder främst ville drivas av att arbetet skulle vara roligt. Vissa perioder har förvisso varit kämpiga, men främst har doktorandtiden varit rolig, positiv och lärorik. Det är många som har bidragit till detta. Främst vill jag förstås tacka min huvudhandledare *Berit Lundman* som vågade införliva mig i Umeå 85+ studien. Berit, du har varit tillåtande, tillgänglig, utmanande, tillitsfull, förtröstansfull och ifrågasättande och du har skolat mig i det vetenskapliga tänkandet, dessutom har vi kunnat skratta tillsammans. Ja, du har varit precis den jag behövde! *Anne Hammarström* vill jag först tacka för att du på ett tidigare stadium introducerade mig i det vetenskapliga skrivandet och hjälpte mig att bearbeta min magisteruppsats för publicering. I detta avhandlingsarbete vill jag tacka för stöd, genuskunskande, teoretisk kunskap, vetenskaplig stringens, tilltro, skratt och för positiva och konstruktiva handledningstillfällen. *Astrid Norberg* vill jag tacka för ifrågasättande av begrepp, analytiska kommentarer, tilltro, skratt och för värdefulla kommentarer och otrolig noggrannhet vid genomläsning av manus.

Jag vill tacka både intervjuade och intervjuare i Umeå 85+ studien, för att jag haft tillgång till redan gjorda och utskrivna intervjuer. Jag vill tacka de samiska kvinnorna som tog emot mig i sina hem och delade med sig av berättelser om att leva som samisk kvinna.

Att jag (som sett mig som en rätt otålig person) lyckats genomföra detta projekt beror till stor del på mina doktorandkamrater *Björn Nygren* (tack Björn för genomgång av referenserna till ”kappan”) och *Regina Santamäki-Fischer*. Vilket stöd ni varit och är! Ni har orkat med mig, när jag periodvis suckat och stönat och varit allmänt less. Genom att jag har upplevt vänskap, stimulans, stöd och skratt har ni bidragit till att denna avhandling faktiskt blev av.

Tack alla *genusmedvetna forskare* som varit och är mina förebilder! Tack för att jag under flera år haft möjlighet att delta vid olika teoretiska och givande seminarier på kvinnovetenskapligt forum!

Tack alla forskare inom den stora Umeå 85+ studien, främst *Yngve Gustafson*, *Christin Brulin* och *Elisabeth Jonzén* för gemenskap och lärorika och trevliga internat och kvällssammankomster.

Tack till *doktorandgruppen*, *P-O Sandman* och *lektorer* vid institutionen för omvårdnad för stimulerande seminarier! Tack *Ulf* för hjälp med EndNote (som jag aldrig tycks bli vän med). Tack *Inga-Greta* för diverse utskick och vänliga påminnelser.

Tack *alla kollegor* på institutionen på omvårdnad för att ni trott på mig! Tack *Agneta Wikberg* för vänskap, genuskunnande, stöd och för att du språkgranskat min ”kappa”! Tack *Elisabeth Persson* för vänskap och uppmuntran! Tack *Lisbeth Lundström* för omtanke! Tack *Larry* för datasupport!

Tack *Hildur Kalman* för genuskunnande, värmande stöd och för synpunkter på preliminära ”kappa” utkast. Tack bror *Peder* för synpunkter på ”kappan” i den sista skälvande minuten.

Jag vill tacka Ellen Key stiftelsen, där jag påbörjade mina analyser, och Svenska institutet, Kavalla, där jag fick tillfälle att diskutera mitt arbete i slutfasen, tillsammans med mina handledare Berit och Astrid. Båda dessa vistelser har bidragit till positiva upplevelser i samband med doktorandtiden.

Tack min fantastiska och numer stora familj, *Nea, Runa, Emma, Jonas, Anton, Peter och Erling* för stöd (och lagom intresse) och för att ni är så toleranta. Jag är så innerligt glad och tacksam över att ni finns! *Anton*, tack för tålmodig hjälp med figurer och bilder, av vilka dock de flesta refuserats av olika referee (det beror inte på dig). Tack *Erling* för positiv kraft, att du orkat läsa manus, att du tror på mig och för att vi oftast har det så otroligt bra och trevligt tillsammans.

Tack för ekonomiskt stöd från Vårdalsstiftelsen (Nr. V200379), Vetenskapsrådet (Nr. 521-2002-6510), Kung Gustav och Drottning Viktorias Stiftelse, Kvinnovetenskapligt forum, Medicinska fakultetet, Umeå universitet, Äldrecentrum, Västerbotten, Stiftelsen J C Kempes Minnes Stipendiefond och Erik och Anne-Mari Detlofs stiftelse.

REFERENSER

- Albinsson, G., & Arnesson, G. (2000). *Maktutövning ur ett organisations- och genusperspektiv: en studie vid tre vårdavdelningar*. Malmö: Institutionen för pedagogik, Lärarhögskolan.
- Aléx, L., & Hammarström, A. (2004). Women's experiences in connection with induced abortion - a feminist perspective. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 18, 160-168.
- Aléx, P. (2003). *Konsumera rätt: behov, hushållning och konsumtion*. Lund: Studentlitteratur.
- Ambjörnsson, R. (1988). *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle*. Stockholm: Carlsson.
- Ambjörnsson, R. (2001). *Mansmyter: James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar*. Stockholm: Ordfront.
- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Amft, A. (2000). *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus och etnicitetsperspektiv*. Umeå: Samiska studier, Umeå Universitet.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: how people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass, cop.
- Axelsson, M. (2003). *Aprilhäxan*. Stockholm: Pan.
- Baker, C., Wuest, J., & Stern, P. N. (1992). Method slurring: the grounded theory/ phenomenology example. *Journal of Advanced Nursing*, 17, 1355-1360.
- Baltes, P. B., & Smith, J. (2003). New frontiers in the future of aging: from successful aging of the young old to the dilemmas of the fourth age. *Gerontology*, 49, 123-135.
- Barusch, A., & TenBarge, C. (2003). Indigenous elders in rural America. *Journal of Gerontological Social Work*, 41, 121-136.
- Biggs, S. (2004). Age, gender, narratives, and masquerades. *Journal of Aging Studies*, 18, 45-58.
- Bird, S. R. (1996). Welcome to the men's club: homosociality and the maintenance of hegemonic masculinity. *Gender & Society*, 10, 120-132.
- Björk, N. (1996). *Under det rosa täcket: om kvinnlighetens vara och feministiska strategier*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bould, S., Smith, M. H., & Longino, C. F., Jr. (1997). Ability, disability, and the oldest old. *Journal of Aging and Social Policy*, 9, 13-31.
- Bourdieu, P. (1995). *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine domination*. Cambridge: Polity.
- Bruner, J. (1987). Life as narrative. *Social Research*, 54, 11-32.

- Bränström Öhman, A. (2005). Sara Lidman och kärlekens mirakel. *Kungliga Skytteanska Samfundet Årsbok 2005*, Umeå: Thule.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1999). *Excitable speech: a politics of the performative*. New York: Routledge.
- Butler, R. (1969). Ageism: an other form of bigotry. *The Gerontologist*, 9, 243-246.
- Börjesson, M. (2003). *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Campbell, J. C., & Bunting, S. (1991). Voices and paradigms: perspectives on critical and feminist theory in nursing. *Advanced Nursing Science*, 13, 1-15.
- Carlstedt, G. (1992). *Kvinnors hälsa. En fråga om makt*. Falun: Tiden/Folksam.
- Carlstedt, G., & Forssén, A. (1999). *Mellan ansvar och makt: en diskussion om arbete, hälsa och ohälsa utifrån tjugo kvinnors livsberättelser*. ISSN: 1402-1544; 1999:03 Avhandling, Luleå tekniska universitet. Luleå: Tryckarna, Boden.
- Chin-A-Loy, S. S., & Fernsler, J. I. (1998). Self-transcendence in older men attending a prostate cancer support group. *Cancer Nursing*, 21, 358-363.
- Coates, K. S. (2004). *A global history of indigenous people. Struggle and survival*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Connell, R. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, R. (1996). New directions in gender theory, masculinity research, and gender politics. *Ethnos*, 61, 3-4.
- Connell, R. (2000). *The men and the boys*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity. Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19, 829-857.
- Courtenay, W. H. (1999). Situation men's health in the negotiation of masculinities. *Society for the Psychological Study of Men and Masculinity Bulletin*, 4, 10-12.
- Courtenay, W. H. (2000). Constructions of masculinity and their influence on men's well-being, a theory of gender and health. *Social Science & Medicine*, 50, 1385-1401.
- Coward, D. D. (1996). Self-transcendence and correlates in a healthy population. *Nursing Research*, 45, 116-121.
- Cuddy, A. J. C., & Fiske, S. T. (2002). Doddering but dear: process, content, and function in stereotyping of older persons. Ur: T. D. Nelson (Ed), *Ageism: stereotypes and prejudice against older persons*, (pp. 3-26). Cambridge: MIT Press.

- Cuddy, A. J. C., Norton, M. I., & Fiske, S. T. (2005). This old stereotype: the pervasiveness and persistence of the elderly stereotype. *Journal of Social Issues, 61*, 267-285.
- Cuesta, M. (2003). Vardagssamtal mellan kvinnor. Feministiska reflektioner kring berättandet. Ur: D. Mulinari, K. Sandell, & E. Schömer (Eds.), *Mer än bara kvinnor och män* (pp. 119-136). Lund: Studentlitteratur.
- Culley, L. (2006). Transcending transculturalism? Race, ethnicity and health-care. *Nursing Inquiry, 13*, 144-153.
- Cutcliff, J. R. (2003). Reconsidering reflexivity: introducing the case for intellectual entrepreneurship. *Qualitative Health Research, 13*, 136-148.
- Dahlgren, L., Emmelin, M., & Winkvist, A. (2004). *Qualitative methodology for international public health*. Umeå: Print och Media, Umeå University.
- Davies, B., & Harré, R. (1990). Positioning: the discursive production of selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour, 20*, 43-63.
- de Beauvoir, S. (1949). *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- de los Reyes, P., Molina, I., & Mulinari, D. (2003). *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.
- Dening, T. R., Chi, L. Y., Brayne, C., Huppert, F. A., Paykel, E. S., & O'Connor, D. W. (1998). Changes in self-rated health, disability and contact with services in a very elderly cohort: a 6-year follow-up study. *Age and Ageing, 27*, 23-33.
- Dyer, J. G., & McGuinness, T. M. (1996). Resilience: analysis of the concept. *Archives of Psychiatric Nursing, 10*, 276-282.
- Eduards, M. (1992). *Kön, makt, medborgarska: kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*. Malmö: Glerups.
- Eklund, S. (2005). *Det är 1988 och har precis börjat snöa*. Stockholm: Bonnier.
- Ekman, I., Skott, C., & Norberg, A. (2001). A place of ones' own. The meaning of lived experience as narrated by an elderly woman with severe chronic heart failure. A case study. *Scandinavian Journal of Caring Sciences, 15*, 60-65.
- Ellerman, C. R., & Reed, P. G. (2001). Self transcendence and depression in middle-age adults. *Western Journal of Nursing Research, 23*, 698-713.
- Erikson, E. H. (1982). *The life cycle completed. A review*. New York: W.W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1997). *The life cycle completed. Extended version with new chapters on the ninth stage of development by J. M. Erikson*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Eriksson, H. (2002). *Den diplomatiska punkten - maskulinitet som kroppsligt identitetsskapande projekt i svensk sjuksköterskeutbildning*. Göteborg: Acta Universitas Gothoburgensis.
- Fahy, K. (2002). Reflecting on practice to theorise empowerment for women: using Foucault's concepts. *Australian Journal of Midwifery, 15*, 5-13.

- Femia, E. E., Zarit, S. H., & Johansson, B. (2001). The disablement process in very late life: a study of the oldest-old in Sweden. *Journals of Gerontology: Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 56b, 12-23.
- Flach, F. (1988). *Resilience: discovering a new strength at times of stress*. New York, NY, US: Ballantine Books.
- Fleming, A. A. (1999). Older men in contemporary discourses on aging. Absent bodies and invisible lives. *Nursing Inquiry*, 6, 3-8.
- Fornäs, J. (2005). Rösterna som gjorde skillnad. Korsade identifikationer i folkhemmets populärkultur. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 2-3, 57-68.
- Forssén, A., & Carlstedt, G. (2003). *Varsågod och var stark. Om kvinnors liv, arbete och hälsa under 1900-talet*. Lund: Studentlitteratur.
- Foucault, M. (1993). *Diskursens ordning. (L'ordre du discours.)* Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Foucault, M. (2002). *Sexualitetens historia. Band 1. Viljan att veta. (Histoire de la sexualité. L'usage des plaisirs)* Göteborg: Daidalos AB.
- Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning: an introduction to logotherapy*. (Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager. Man's search for meaning.) New York: Washington Square Press.
- Fraser, N., & Nicholson, L. (1990). Social criticism without philosophy: an encounter between feminism and postmodernism. Ur: L. Nicholson (Ed.), *Feminism/Postmodernism* (pp.19-38). London: Routledge.
- Gillander Gådin K., & Hammarström, A. (2000). "We won't let them keep us quiet." Gendered strategies in the negotiation of power—implications for pupil's health and school health promotion. *Health Promotion International*, 15, 303-311.
- Haetta, O. M. (1996). *The Sami: an indigenous people of the Arctic*. Karasjok: Davvi Girji.
- Glaser, B. G., & Holton, J. (2004). Remodelling grounded theory. *Forum Qualitative Social Research*, 5, art. 4. <http://www.qualitative-research.net/fqs/>,
- Goffman, E. (2004, 4:e uppl.). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik. (The presentation of self in everyday life.)* Stockholm: Norstedts Förlag.
- Gordon, N. (1998). Issues in research. Critical reflection on the dynamics and processes of qualitative research interviews. *Nurse Researcher*, 5, 72-81.
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105-112.
- Göransson, A. (1999). Gender and property rights: capital, kin, and owner influence in nineteenth- and twentieth-century Sweden. Ur: M. A. Yeager (Ed.), *Women in business* (pp. 272-294). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

- Haavind, H. (1984). Love and power in marriage. Ur: H. Holter (Ed.), *Patriarchy in a welfare society* (pp. 136-167). New York: Columbia University Press.
- Hammarström, A., Härenstam, A., & Östlin, P. (2000). *Gender and health concepts and explanatory models. Gender inequalities in health - an edited volume designed to explain the considerable differences in morbidity and mortality that can be observed between men and women.* Cambridge MA: Harvard Centre for Population and Development Studies, Harvard University.
- Hardin, P. K. (2001). Theory and language: locating agency between free will and discursive marionettes. *Nursing Inquiry*, 8, 11-18.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism.* Stony Stratford: Open University Press.
- Hartman, H. (1987). The family as the locus of gender, class and political struggle. Ur: S. Harding (Ed.), *Feminism and Methodology* (pp. 109-122). Bloomington: Indiana University Press.
- Hearn, J., & Parkin, W. (2001). *Gender, sexuality and violence in organizations.* London: Sage.
- Hirdman, Y. (1994). *Women - from possibility to problem?* Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Hirdman, Y. (2001). *Genus - om det stabila föränderliga former.* Malmö: Liber.
- Hirdman, Y. (1991). The gender system. Ur: T. Andreasen, A. Borchorst, D. Dahlerup, L. Lous & R. Nielsen (Eds.), *Moving on* (pp. 187-207). Aarhus: Aarhus University Press.
- Holmberg, C. (1993). *Det kallas kärlek: en socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par.* Göteborg: Anamma.
- hooks, b. (2000). *All about love: new visions.* London: Women's Press.
- Hubbard, R. (1993). *Exploding the gene myth: how genetic information is produced and manipulated by scientists, physicians, employers, insurance companies, educators, and law enforces.* Boston: Beacon Press.
- Jackson, M. (1987). "Facts of life" or the eroticization of women's oppression? Sexology and the social construction of heterosexuality. Ur: P. Caplan (Ed.), *The cultural construction of sexuality* (pp. 52-81). London, New York: Tavistock.
- Jeffry, R., & Foster, M. (1997). Successful coping, adaptation and resilience in the elderly: an interpretation of epidemiological data. *Psychiatric Quarterly*, 68, 189-219.
- Johansson, K. (1993). Samiska kvinnor går ihop mot det dubbla förtrycket. *Morgonbris*, 2.
- Jonasdottir, A. (2003). *Kärlekskraft, makt och politiska intressen: en teori om patriarkatet i nutida västerländska samhällen.* Göteborg: Daidalos.

- Jönson, H. (2002). *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Kalayjian, A., & Shahinian, S. P. (1998). Recollections of aged Armenian survivors of the Ottoman Turkish genocide: resilience through endurance, coping, and life accomplishments. *Psychoanalytic Review*, 85, 489-504.
- Key, E. (1996, 5:e uppl). *Barnets århundrande*. Stockholm: Informationsförlaget.
- King, K. E. (1994). Method and methodology in feminist research: what is the difference? *Journal of Advanced Nursing*, 20, 19-22.
- Knutson, U. (2004). *Kvinnor på gränsen till genombrott. Grupporträtt av tidevarvets kvinnor*. Stockholm: Bonnier.
- Krekula, C., Närvänen, A.-L., & Näsman, E. (2005). Ålder i intersektionell analys. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2-3, 81-94.
- Kulick, D. (1997). The gender of Brazilian transgendered prostitutes. *American Anthropology*, 99, 574-585.
- Kvenangen, P. (1996). *Samernas historia*. Jokkmokk: Sameskolstyrelsen.
- Lang, F. R., Rieckmann, N., & Baltes, M. (2002). Adapting to aging losses: do resources facilitate strategies of selection, compensation, and optimization in everyday functioning? *Journal of Gerontology*, 57, 501-509.
- Langius, A., & Björvell, H. (1993). Coping ability and functional status in a Swedish population sample. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 7, 3-10.
- Larsson, S. (2006). *Flickan som lekte med elden*. Stockholm: Norstedt.
- Laula, E. (2003, originalutgåva 1904). *Inför lif eller död?: sanningsord i de lappska förhållandena*. Östersund: Gaaltije.
- Lidman, S. (1983). *Den underbare mannen*. Stockholm: Bonnier.
- Lidman, S. (1997). *Lifsens rot*. Stockholm: Mån-pocket.
- Lincoln, Y., & Guba, E. (1985). *Naturalistic Inquiry*. London: Sage.
- Lindgren, G. (1992). *Doktorer, systrar, flickor: om informell makt*. Stockholm: Carlsson.
- Lindgren, G. (1999). *Klass, kön och kirurgi*. Malmö: Liber.
- Long, T., & Johnson, M. (2000). Rigour, reliability and validity in qualitative research. *Clinical Effectiveness in Nursing*, 4, 30-37.
- Magnusson, E. (2000). Studier av konsistens och föränderlighet i könsinnebörder: att arbeta med dubbla analytiska utgångspunkter. Ur: H. Haavind (Ed.), *Kön och tolkning. Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning* (pp 220-259). Stockholm: Natur och Kultur.
- Magnusson, L. (1986). Drinking and the verlag system 1820-1850: the significance of taverns and drink in Eskilstuna before industrialisation. *The Scandinavian Economic History Review*, 34, 1-19.
- Mahalik, J. R., Locke, B. D., Scott, R. P. J., Ludlow, L. H., Diemer, M. A., Gottfried, M., & Freitas, G. (2003). Development of the conformity to masculine norms inventory. *Psychology of Men and Masculinity*, 4, 61-65.

- McHoul, A., & Grace, W. (2002). *A Foucault primer. Discourse, power and the subject*. London: Routledge.
- McNay, L. (1992). *Foucault and Feminism*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society: from the standpoint of social behaviourists*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mendel-Enk, S. (2004). *Med uppenbar känsla för stil: ett reportage om manlighet*. Stockholm: Atlas.
- Minichiello, V., Browne, J., & Kendig, H. (2000). Perceptions and consequences of ageism: views of older people. *Aging & Society*, 20, 253-278.
- Mishler, E. G. (1995). Models of narrative analysis: a typology. *Journal of Narrative and Life History*, 5, 87-123.
- Mishler, E. G. (2004). Historians of self: restoring lives, revising identities. *Research in Human Development*, 1, 101-121.
- Moi, T. (1999). *What is a woman? And other essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Molina, I. (2004). Intersubjektivitet och intersektionalitet för en subversiv antirasistisk feminism. *Sociologisk Forskning*, 3, 19- 24.
- Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification strategies for establishing reliability and validity in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 1, Retrieved DATE from <http://www.ualberta.ca-ijgm/>.
- Mouffe, C. (1992). Feminism, citizenship and radical democratic politics. Ur: J. Butler & J. W. Scott (Eds.), *Feminists theorize the political*, (pp. 369-384). London: Routledge.
- Mulinari, D., Sandell, K., & Schömer, E. (2003). *Mer än bara kvinnor och män: feministiska perspektiv på genus*. Lund: Studentlitteratur.
- Myrdal, A., & Myrdal, G. (1997, första upplagan, 1934). *Kris i befolkningsfrågan*. Nora: Nya Doxa.
- Nilsson, B. (1999). *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. Etnologiska skrifter 19. Umeå universitet. Umeå: Bo Nilssons & Boréa Bokförlag.
- Nilsson, M., Ekman, S., & Sarvimäki, A. (1998). Ageing with joy or resigning to old age: older people's experiences of the quality of life in old age. *Health Care in Later Life*, 3, 94-110.
- Nilsson, M., Larsson, M., Baer, I., Dahlström, M., & Fjällström, A. (1989). *Fatmomakke sameförening 1904-1979*. Vilhelmina: VARI-tryck.
- Nilsson, M., Sarvimäki, A., & Ekman, S-L. (2000). Feeling old: being in a phase of transition in later life. *Nursing Inquiry*, 7, 41-49.
- Nussbaum, J. F., Pitts, M. J., Huber, F. N., Raup Krieger, J. L., & Ohs, J. E. (2005). Ageism and ageist language across the life span: intimate relationships and non - intimate interactions. *Journal of Social Issues*, 61, 287-305.

- Nygren, B., Björkman Randström, K., Lejonklou, A. K., & Lundman, B. (2004). Reliability and validity of a Swedish language version of the resilience scale. *Journal of Nursing Measurement, 12*, 169-178.
- Nygren, B. (2006). *Inner strength among the oldest old*. Institutionen för omvårdnad, Umeå universitet. Umeå: Print & Media.
- Nyström, A., & Andersson-Segesten, K. (1990). Peace of mind as an important aspect of old people's health. *Scandinavian Journal of Caring Sciences, 4*, 55-62.
- Oates, J. C. (2002). *Blonde*. Stockholm: Bonnier.
- Olofsson, E. (2004). *In search of a fulfilling identity in a modern world. Narratives of indigenous identities in Sweden and Canada*. Uppsala: Uppsala University Department of Cultural Anthropology and Ethnology.
- Palmore, E. B. (1999). *Ageism negative and positive*. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Pascucci, M. A., & Loving, G. L. (1997). Ingredients of an old and healthy life: a centenarian perspective. *Journal of Holistic Nursing, 15*, 199-213.
- Patton, M. (1990). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage.
- Petterson, P. (2005). *Ut och stjåla hästar*. Stockholm: Bonnier.
- Price, J. (2002). The apotheosis of home and the maintenance of spaces of violence. *Hypatia, 17*, 39-70.
- Rasmussen, B., Jansson, L., & Norberg, A. (2000). Striving for becoming at-home in the midst of dying. *American Journal of Hospice & Palliative Care, 17*, 31-43.
- Reed, P. G. (1991). Self-transcendence and mental health in oldest-old adults. *Nursing Research, 40*, 5-11.
- Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology, 58*, 307-321.
- Richmond, J. P., & McKenna, H. (1998). Homophobia: an evolutionary analysis of the concept as applied to nursing. *Journal of Advanced Nursing, 28*, 362-369.
- Riessman, C. K. (2003). Performing identities in illness narrative: masculinity and multiple sclerosis. *Qualitative Research, 3*, 5-33.
- Risberg, G., Hamberg, K., & Johansson, E. (2006). Gender perspective in medicine: a vital part of medical scientific rationality. A useful model for comprehending structures and hierarchies within medical science. *BMC Medicine, 4*. <http://www.wiomedcentral.com/1741-7015/4/20>.
- Riseth, J. Å. (2001). *Land as a production factor for Sámi reindeer management (No. HIN -Rapport 2001-5)*. Narvik: Miljöteknologi, Narviks högskola.
- Robertsson, H. (2003). *Maskulinitetskonstruktion och könssegregering i sjukvård - manliga sjuksköterskor och hegemonisk maskulinitet (No. 11)*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Rodell Olgaç, C. (2006). *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola. Från hot till möjlighet*. Stockholm: Högskoleförlaget, Lärarhögskolan.

- Rolfe, G. (2006). Validity, trustworthiness and rigour: quality and the idea of qualitative research. *Journal of Advanced Nursing*, 53, 304-310.
- Rose, J. F. (1990). Psychologic health of women: a phenomenologic study of women's inner strength. *Advances in Nursing Science*, 12, 56-70.
- Rosenberg, T. (2005). *Könet brinner! Judit Butler*. Köping: Natur och Kultur.
- Rubin, G. (1975). The traffic in women: notes on the "political economy" of sex. Ur: R. R. Reiter (Ed.), *Toward an anthropology of women* (pp. 157-210). New York, London: Monthly Review Press.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316-331.
- Sabbioni, J., Schaffer, K., & Smith, S. (1998). *Indigenous Australian voice: a reader*. London: Rutgers University Press.
- Sandel, C. (1997, första upplagan 1933). *Alberte och friheten*. (Alberte og friheten). Stockholm: Bonnier.
- Sandelowski, M. (1991). Telling stories: narrative approaches in qualitative research. *Journal of Nursing Scholarship*, 3, 161-166.
- SCB. (2002). *På tal om kvinnor och män. Lathund för jämställdhet*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB. (2006). Statistiska Centralbyrån. Statistic Sweden. Accessible: <
http://www.scb.se/templates/Product_25785.asp > (2006-05-31)
- Shostak, M. (1990). *Nisa. The life and worlds of a !Kung woman*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Smith, C., & Ward, G. K. (2000). *Indigenous cultures in an interconnected world*. Vancouver: UBC Press University of British Columbia.
- Smith, J., & Baltes, M. M. (1998). The role of gender in very old age: profiles of functioning and everyday life patterns. *Psychology & Aging*, 13, 676-695.
- SOU (1997:193). *Steg mot en minoritetspolitik: Europarådets konvention för skydd av nationella minoriteter*. Betänkande av minoritetsspråkskommittén, Jordbruksdepartementet. Stockholm: Fritzes
- Spector-Mersel, G. (2006). Never-aging stories: Western hegemonic masculinity scripts. *Journal of Gender Studies*, 15, 67-82.
- Stansbury, J. P., Mathewson-Chapman, M., & Grant, K. G. (2003). Gender schema and prostate cancer: veterans' cultural model of masculinity. *Medical Anthropology*, 22, 175-204.
- Stark, A., & Regné, Å. (2002). *In whose hands? Work, gender, aging and caring in three EU countries*. Linköping: Linköping Universitetet, Tema Genus.
- Staudinger, U. M., Marsiske, M., & Baltes, P. B. (1993). Resilience and levels of reserve capacity in later adulthood: perspectives from life-span theory. *Development and Psychopathology*, 5, 541-566.
- Stouffer Calderon, K. (2001). Making the connection between depression and activity levels among the oldest-old: a measure of life satisfaction. *Activities, Adaptation and Aging*, 25, 59-73.

- Sullivan, M., Karlsson, J., & Ware, Jr, J. E. (1995). The Swedish SF-36 health survey-I. Evaluation of data quality, scaling assumptions, reliability and construct validity across general population in Sweden. *Social Science & Medicine*, *41*, 1349-1358.
- Sundin-Huard, D. (2001). Subject position theory – its application to understanding collaboration (and confrontation) in critical care. *Journal of Advanced Nursing*, *34*, 376-382.
- Thurén, B.-M. (2000). Den gamla gåtan om kvinnor och män. Ur: A. M. Höglund (Ed.), *Män och kvinnor - vad vet en genusvetare? Intervjuer med genusforskare* (pp.12-43). Stockholm: Cura och Utbildningsradion.
- Tobin, G. T., & Begley, C. M. (2004). Methodological rigour within a qualitative framework. *Journal of Advanced Nursing*, *48*, 388-396.
- Tornstam, L. (1996). Gerotranscendence - a theory about maturing into old age. *Journal of Aging and Identity*, *1*, 37-50.
- Wagnild, G. (2003). Resilience and successful aging: comparison among low and high income older adults. *Journal of Gerontological Nursing*, *29*, 42-49.
- Wagnild, G., & Young, H. M. (1990). Resilience among older women. *Image: Journal of Nursing Scholarship*, *22*, 252-255.
- Wagnild, G., & Young, H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of the resilience scale. *Journal of Nursing Measurement*, *1*, 165-178.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, *1*, 125-151.
- White, S. C. (1997). Men, masculinities, and the politics of development. *Gender and Development*, *5*, 14-22.
- Wilkinson, S. (1988). The role of reflexivity in feminist psychology. *Women's Studies International Forum*, *11*, 493-502.
- von Heideken Wågert, P., Gustavsson, J., Lundin-Olson, L., Kallin, K., Nygren, B., Lundman, B., Norberg, A., & Gustafson, Y. (2005). Health status in the oldest old. Age and sex differences in the Umeå 85+ Study. *Aging Clinical and Experimental Research*, *18*, 116-126.
- Wuest, J., Merritt-Gray, M., Berman, H., & Ford-Gilboe, M. (2002). Illuminating social determinants of women's health using grounded theory. *Health Care for Women International*, *23*, 794-808.
- Wägner, E. (1990). *Väckarklocka*. Stockholm: Properius.
- Wägner, E. (1999). *Vad tänker du mänsklighet?: texter om feminism, fred och miljö/Elin Wägner; i urval av Helena Forsås- Scott*. Stockholm: Norstedt.
- Zingmark, K., Norberg, A., & Sandman, P. O. (1993). Experience of at-homeness and homesickness in patients with Alzheimer's disease. *The American Journal of Alzheimer Care and Related Disorders & Research*, *8*, 10-16.

- Zingmark, K., Norberg, A., & Sandman, P. O. (1995). The experience of being at home throughout the life span. Investigation of persons aged from 2 to 102. *International Journal of Aging and Human Development*, 41, 47-62.
- Åhlund, A. (2002). *The spectre of ethnicity. Studies on ethnicity and society* (No. 2/02). Linköping: Department of Ethnic Studies.
- Öberg, P. (1997). *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande*. Uppsala: Uppsala University.
- Öberg, P., & Tornstam, L. (2003). Attitudes toward embodied old age among Swedes. *International Journal of Aging and Human Development*, 56, 133-153.
- Östlin, P., Danielsson, M., Diderichsen, F., Härenstam, A., & Lindberg, G. (1996). *Kön och ohälsa- en antologi om könsskillnader ur ett folkhälsoperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

